

ภาคที่ 2

การศึกษาสมัยรวมรัฐชาติ พ.ศ. 2411 - 2453

ในช่วงเวลานี้ สังกมไทย ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อันเป็นผล
 กระทบจากการ เขามาของชาติตะวันตก ทำให้มีการ เปลี่ยนรูปโครงสร้างการบริหาร
 การปกครองของรัฐ กระบวนการ เปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครองนี้ ก่อให้เกิด
 โครงสร้างอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์ ภายใต้การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่ง
 เป็นรูปแบบของรัฐสมัยใหม่ ซึ่งเรียกว่ารัฐชาติ สภาพการณ์เช่นนี้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะผู้นำรัฐ ทรงนำเอาการศึกษาอักษรวชิ ระบบ -
 โรงเรียนแบบตะวันตกเข้ามาใช้เพื่อสร้างกำลังคน โดยที่ทรงกำหนดแนวทาง เนื้อหา
 และวิธีการการศึกษาแบบใหม่ ให้สอดคล้องกับอุดมการณ์รัฐชาติ อย่างไรก็ตาม เนื่อง
 จากปัญหาความ เปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจการเมืองทั้งภายในและภายนอก ทศนคติ
 และนโยบายของผู้นำรัฐ ซึ่งมีความ เห็นที่แตกต่างกันในการนำเอารูปแบบและวิธีการ
 ศึกษาตามแบบตะวันตก เขามาใช้ปรับปรุงประเทศ ทำให้โครงสร้างการศึกษาระบบ
 โรงเรียน คือ กระบวนการจัดการและโครงสร้างการศึกษา ในช่วงนี้มีลักษณะจำกั
 ตัวเองอยู่แต่เฉพาะกลุ่มชนชั้นนำในระบบราชการ เป้าหมายของรัฐบาล การขยาย
 การศึกษาแห่งชาติ ก็ยังเป็นเพียงชั้นเริ่มตน

ประเด็นเรื่องที่น่าสนใจในภาคนี้ เป็นเรื่องของการพิจารณาการศึกษา
 ทั้งแต่กระบวนการ เปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ สังคม และการ เมือง ที่เป็นการก่อตัว
 ของโครงสร้างอำนาจรัฐชาติ สาเหตุที่ผู้นำรัฐทรงนำเอาการศึกษาอักษรวชิระบบ
 โรงเรียนเข้ามาใช้ในสังคม ตลอดจนวิเคราะห์ถึงโครงสร้างการศึกษา คือ กระบวน
 การจัดการและโครงสร้างการศึกษาที่เริ่มกำริขึ้นในช่วงนั้น และพิจารณาถึงการขยายตัว
 ของการศึกษาระบบโรงเรียน เพื่อไปสู่การศึกษาแห่งชาติในสมัยต่อมา ทั้งนี้ ใ้แบ่ง

เป็นการชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงการศึกษาระบบโรงเรียน ตั้งแต่ระยะแรกเริ่ม ที่ผู้นำรัฐรับเอารูปแบบการศึกษาอย่างตะวันตกเข้ามาใช้ในสังคมไทย

หมายเหตุ สำหรับความหมายของคำว่า ชนชั้นนำ และ ผู้นำรัฐ ที่ใช้ในที่นี้มีความหมายต่างกัน คือ

ชนชั้นนำ หมายถึง กลุ่มคนในสังคมที่มีสถานะภาพสูงพอที่จะมีอิทธิพลและอำนาจในสังคมสำหรับสังคมไทย ในสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่าง เคนซันในสมัยรัชกาลที่ 5 คนกลุ่มนี้จำกัดวงอยู่ในกลุ่มข้าราชการ

ผู้นำรัฐ หมายถึง คณะรัฐบาลในสมัยนั้น คือพระมหากษัตริย์ และเสนาบดี คนกลุ่มนี้มีอำนาจหน้าที่ในการกำหนดนโยบายและหลักการบริหารราชการภายใต้พระบรมราชวินิจฉัยขององค์พระมหากษัตริย์ตามลักษณะการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยปกติเสนาบดีในตำแหน่งสำคัญต่อการปกครองประเทศ เช่น มหาคหไทย กลาโหม หรือต่างประเทศ มักได้แก่บุคคลที่ทรงไว้วางพระทัย และเข้าใจถึงพระบรมราโชบาย.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การศึกษาอักษรวิธีระบบโรงเรียนในระยะเริ่มแรก

การศึกษาระบบโรงเรียน ที่รัฐบาลนำเข้ามาใช้ในสังคมไทยต้นรัชกาลที่ 5 นี้ มีเหตุผลและความจำเป็น เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้าง อำนาจอธิปไตยในระบบราชการที่ขยายตัวออกสู่ความเป็นรัฐชาติ ซึ่งเป็นกรรวมอาณาจักร เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รัฐบาลจำเป็นต้องใช้กำลังคนที่มีความรู้ความสามารถทางอักษรวิธีจำนวนมาก เพื่อบริหารกลไกระบบบริหารราชการที่ปรับปรุงขึ้นตามอย่างตะวันตก การศึกษารูปแบบโรงเรียนจึงเกิดขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการดังกล่าว ในระยะแรกนั้นยังรักษารูปแบบการศึกษาอย่างเก่าไว้ อย่างไรก็ดีภายใต้การบริหารการศึกษาของผู้นำรัฐในรุ่นแรกที่เริ่มการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรให้ทันสมัย เมื่อมีการตั้งกระทรวงธรรมการขึ้น ผู้บริหารการศึกษาชุดใหม่ก็ได้เคลื่อนไหวเพื่อปรับปรุงระบบการศึกษา ตามแบบอย่างการศึกษาในประเศที่เจริญแล้ว อย่างประเทศตะวันตก ในบทนี้ซึ่งได้วางกรอบเพื่อพิจารณาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมและพัฒนาการของการศึกษาระบบโรงเรียนตามลำดับหัวข้อ ดังนี้.

การก่อตัวของรัฐชาติในสังคมไทย.

ความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างชาติกับการเข้ามาจัดการศึกษาของรัฐ การศึกษาแบบจารีตในระยะแรก : การเร่งรัดผลิตกำลังคนเพื่อป้อนระบบราชการ

สมเด็จพระยาเจ้าบรมโกศกับกรเปลี่ยนแปลงเนื้อหาการศึกษาขั้นพื้นฐาน.

การวางระเบียบชั้นการศึกษา และหลักสูตรมูลสามัญ ของกระทรวง -

ธรรมการก่อน พ.ศ. 2442

การก่อตัวของรัฐชาติในสังคมไทย

อิทธิพลของชาติตะวันตกที่เข้ามาในเมืองไทยหลังสนธิสัญญาเบาริง มีส่วนผลักดันการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมให้เป็นไปอย่างรวดเร็วขึ้น กล่าวคือเปลี่ยนพื้นฐานเศรษฐกิจ เกษตรกรรมแบบยังชีพ ให้เป็นแบบการค้าเสรีภายใต้ระบบผูกขาดของกลุ่มประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งเป็นผู้กำหนดกลไกราคาตลาดโลกอยู่ เป็นผลให้ระบบเศรษฐกิจภายในประเทศต้องขึ้นอยู่กับระบบเศรษฐกิจโลกด้วย¹ ที่ดินและเงินตรา มีความสำคัญในฐานะปัจจัยการผลิตมากขึ้น² ทำให้ชนชั้นนำที่มีอำนาจรัฐเริ่มต้องการและแสวงหาปัจจัยทั้งสอง จนทำให้ที่ดินและเงินตรา กลายเป็นแหล่งทรัพยากรแห่งอำนาจหรือฐานอำนาจทางการเมือง แทนที่แรงงานในสมัยก่อน ด้วยเหตุนี้ระบบเกณฑ์ไพร่ หรือการควบคุมกำลังคนเริ่มลดความสำคัญลง เพราะมูลนายหรือผู้นำรัฐต้องการเงินตรา มากกว่า จากการค้าแลกเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ในการค้าระหว่างประเทศ เพื่อนำมาสร้าง ความเข้มแข็งทางกองทัพ และการปกครองเพื่อความมั่นคงของอำนาจรัฐ³ ดังนั้นการควบคุมด้วยระบบไพร่จึงต้องเปลี่ยนรูปแบบไป

ในเวลาดังกล่าวนี้ อิทธิพลมหาอำนาจตะวันตกทั้งด้านแสนยานุภาพทางการทหาร และความก้าวหน้าทางเทคนิควิทยาการที่เกิดขึ้นจากระบบคิดและวิถีชีวิตทางสังคมที่ต่างจากสังคมตะวันออก ไค้หลังไหลเข้ามาพร้อมกับนโยบาย แสวงหาอำนาจทางเศรษฐกิจ - การเมือง ความกดดันนี้ และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจภายในข้างต้นได้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจรัฐ ที่แตกต่าง

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ," และ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุทธิ ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851 - 1910,"

² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ,"

³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุทธิ ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851 - 1910,"

เดิมอำนาจรัฐนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานระบอบราชการที่เป็นการควบคุมกำลังคนในระบบขุนนาง-
ไพร่ และมีการแบ่งอำนาจกันในหมู่มุนนาย ค่ายการจักรวรรกำลังคนภายใต้ระบอบราชการ
ในกรณีนี้สถาบันกษัตริย์ไม่สามารถควบคุมอำนาจการเมืองสูงสุดได้อย่างเด็ดขาด ซึ่งใน
ประวัติศาสตร์มีการทำลายอำนาจจากกลุ่มขุนนางทางศาสนาสถาปัตยกรรมโกสินทร์ สภาพ
การณ์เป็นที่ระทึกขวัญสำหรับองค์พระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรณีสร้างสม
อำนาจของขุนนางสายราชินิกุลขุนนาค¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
ได้ทรงดำเนินบทบาทและวางนโยบายขั้นตอนทางการเมืองเพื่อลดอำนาจขุนนางสายนี้ลง²
โดยอาศัยรูปแบบและอุดมการณ์การ "ปรับปรุงประเทศให้เจริญแบบตะวันตก" เข้ามาใช้
ในการจัดตั้งองค์กรการบริหาร สร้างระบอบราชการแบบใหม่ขึ้นแทนที่ระบบเก่า ซึ่ง -
ขุนนางกลุ่มนี้มีอิทธิพลอยู่ โดยทรงอ้างว่าเป็นระบบที่ล้าสมัยและขาดประสิทธิภาพในการ
ดำเนินงาน การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้บังคับแก่การตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และ
สภาที่ปรึกษาในพระองค์ เพื่อเป็นการลดอำนาจทางการเมืองของขุนนางกลุ่มขุนนาค³
โดยที่ทรงสนับสนุนกลุ่มขุนนางที่เรียกว่า "สยามหนุ่ม" ขึ้น เป็นฐานอำนาจของพระองค์
ผลงานของกลุ่มอำนาจใหม่ ที่เป็นที่จุดเริ่มต้นของการปรับปรุงระบบบริหารราชการ คือ
การตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ ใน พ.ศ. 2417 เพื่อรวมศูนย์อำนาจในการเก็บภาษี อันเป็น

1 รายละเอียดในกุศโลบายทางการเมืองของรัชกาลที่ 5 ศึกษาได้จาก
ปิยนาด ขุนนาค, "การปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ในสมัยรัชกาลที่ 5," รายงาน
วิจัยเสนอต่อสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, (2521) (เอกสารอัครสาเนา)
หน้า 1 - 9.

² เรื่องเดียวกัน.

³ สุวดี เจริญพงศ์, "ปฏิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว ต่อการเคลื่อนไหวความคิดประชาธิปไตย และสังคมนิยมก่อนการ
เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475," (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัย, 2519), หน้า 17.

แหล่งรายได้หลักของรัฐไว้ท้องศพระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว เพราะตามระบบ
เดิมการปกครองหัวเมืองแบบ "กินเมือง" มุลนายในระดับต่าง ๆ สามารถหารายได้ยกย้าย
ถ่ายเทในการ เก็บภาษี ซึ่งต้องหักส่วนลดให้กับส่วนกลาง รายได้ทั้งหมดมาถึงพระมหากษัตริย์
จึงขาดหายไปเป็นจำนวนมาก¹

ถึงแม้มีปฏิริยาจากภายนอกที่เจ้เจ้าพระยาบรมมหาพิไชยวงศ์และสมเด็จพระ
กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ผู้นำกลุ่มสายขุนนางอย่างรุนแรง แต่การ เปลี่ยนแปลง -
ระบบบริหารราชการของรัชกาลที่ 5 ก็ยังคงดำเนินต่อมาในรูปของคลื่นใต้น้ำด้วยการ เริ่ม
ฝึกหัดขุนนางใหม่ในหมู่เจ้านายขุนเขาว ที่ เป็นพระอนุชาโกลธิด เมื่อสิ้นสมเด็จเจ้าพระยา
และวังหน้า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ เริ่มการปฏิรูประบบราชการส่วน
กลางใหม่ด้วยการตั้งหน่วยงานบริหารราชการแบ่งออกเป็น 12 กระทรวง ได้แก่ -
มหาดไทย กลาโหม ท่างประเทศ ศึกษาธิการ โยธา-คมนาคม ว่าง มุรชากร เกษตร
นครบาล คลัง และพาณิชย์² ระบบราชการระบบนี้ เป็นการแบ่งแยกหน้าที่ของข้าราชการ
ในแต่ละหน่วยงานออกจากกันโดยเด็ดขาด ยกเลิกระบบกินเมืองแบบเดิม ข้าราชการทุก
คนได้รับพระราชทานเงินเดือนจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยตรง และปฏิบัติ -
ราชการตามพระบรมราชโองการโดยตรง นอกจากนั้นการตั้งกระทรวงกลาโหม ยัง
เป็นการตั้งหน่วยทหารอาชีพ ขึ้น เป็นทหารประจำการที่ได้รับการฝึกฝนเทคนิคการรบ
แบบตะวันตก เป็นผลให้ความจำเป็นในการเกณฑ์ไพร่ประจำการในกองทัพ เปลี่ยนรูป

¹ปิยนาด บุนนาค, "การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5,"
หน้า 10 - 11.

²บรรจง ตันตยานนท์, "ปัญหาการรวมชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่ : รวมงานวิจัยทาง
ประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์. ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์ บรรณาธิการ,
เอกสารวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522, หน้า 42.

เป็นการเกณฑ์ทหารประจำการในเวลาต่อมาด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมในแบบเก่า
 ระหว่างขุนนางซึ่งเป็นผู้ล่นายกับราษฎรซึ่งเป็นไพร่ จึงเปลี่ยนไปเป็นความสัมพันธ์ระหว่าง
 กษัตริย์กับราษฎร โดยมีข้าราชการทำการปกครองในฐานะผู้แทนพระองค์ โดยได้รับพระ-
 ราชทานเงินเดือนและตำแหน่งยศทางราชการโดยตรง ซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจ
 ในการควบคุมข้าราชการได้ยิ่งกว่าแต่ก่อน ภายใต้อำนาจที่ 5 จึงทรงเป็นกษัตริย์ที่มี
 * อำนาจสิทธิขาดทางการเมืองสูงกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ภายใต้อำนาจที่ทรงสามารถ
 ควบคุมกลไกของระบบราชการแบบใหม่ที่ทรงสร้างขึ้นได้อย่างเด็ดขาด เพราะทรงสามารถ
 สร้างอำนาจการตัดสินใจนโยบายต่าง ๆ ของรัฐได้ด้วยพระองค์เอง โดยที่ทรงวางตัวบุคคล
 ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย คือ พระเจ้าน้องยาเธอ 3 พระองค์ ได้ สมเด็จพระ-
 ยาคำรงราชานุภาพ สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม-
 พระยาสุรสีห์ธวัชบุรีฯ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงที่มีความสำคัญต่อความมั่นคง
 ทางการเมืองคือ มหาดไทย ท่างประเทศ กลาโหม¹ เสนาบดีทั้งสาม โดยเฉพาะ
 สมเด็จพระยาคำรงฯ และสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ ในการร่วมกันบริหาร
 วางนโยบายการปฏิบัติราชการโดยทั่วไป

การปรับปรุงระบบบริหารราชการอย่างใหม่ที่กึ่งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางภายใต้
 องค์พระมหากษัตริย์ ได้ขยายออกไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองหัวเมืองในพ.ศ.
 2437 ภายใต้อำนาจการปกครองหัวเมือง ตั้งมณฑลเทศาภิบาล เป็นการขยายขอบเขต
 อำนาจรัฐทางเศรษฐกิจ - การเมือง ออกไปสู่หัวเมืองได้โดยเด็ดขาด สามารถจัด
 อำนาจการปกครองตนเองในหัวเมืองของเจ้าเมืองกลุ่มต่าง ๆ ลงได้ และผนวกดินแดน
 ต่าง ๆ เหล่านั้น เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายใต้อำนาจรัฐที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็น
 ผู้ควบคุม สภาพเช่นนี้เปลี่ยนโครงสร้างอำนาจรัฐแบบโบราณ ซึ่งเป็นอาณาจักรแบบนครรัฐ
 (City State) ที่มีศูนย์กลางอำนาจกระจายไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ให้เป็นอาณาจักร
 เดียวกันที่มีขนาดใหญ่ และมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ดำรงตำแหน่งผู้นำสามารถสร้าง

¹ ปิยนาด บุนนาค, "การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ 5,"

*ชอบเขตอำนาจรัฐกำหนดลงในดินแดนที่แน่นอนได้¹ มีสถานภาพเป็นรัฐชาติ (Nation State) อย่างไรก็ดี ถึงแม้การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองนี้ได้รับปฏิริยาตอบโต้ และต่อต้านจากกลุ่มคนทุกระดับในหัวเมืองทุกภาค เช่น กรณีกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ และกบฏพระยาแขกเจ็ดหัวเมือง แต่ด้วยกำลังคนของส่วนกลางที่มีประสิทธิภาพทางการทหาร วิทยาการที่สูงกว่า รวมทั้งนโยบายที่ชาญฉลาดในการสร้างกลไกทางการเมือง และการใช้ระบบเหตุผลทางสังคมโดยฉนวนองค์กรบริหารปกครองกระทรวงมหาดไทย รวมมือกับองค์กรคณะสงฆ์ คือวัด สามารถทำให้อำนาจรัฐส่วนกลางตั้งมั่นอยู่ในหัวเมืองได้ในที่สุด

เวลาเกี่ยวกับที่ทรงจักระเบียบบริหารราชการ เพื่อรวมศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงสร้างอุดมการณ์รวมศูนย์ทางสังคม เพื่อสร้างเอกภาพความคิดทางสังคม ให้แก่อำนาจกึ่งรัฐชาติแบบใหม่ อุดมการณ์เน้นให้เห็นถึงสถานภาพของกษัตริย์ในฐานะมนุษย์ผู้เปี่ยมด้วยบารมีของเป็นผู้นำรัฐสมัยใหม่² กล่าวคือพระองค์ทรงแสดงพระบรมราชาธิบายถึงพระราชาธิปไตยกิจพระราชาธิปไตยยิ่งใหญ่ของพระองค์ในฐานะกษัตริย์ผู้นำรัฐที่ต้องทำการปรับปรุงประเทศให้เจริญทันสมัยและเข้มแข็งด้วยเทคนิควิทยาการแบบตะวันตก เพื่อให้รอดพ้นจากภัยรุกรานของชาติตะวันตก การปรับปรุงนี้ทรงมีพระราชดำริเห็นว่าต้องเริ่มจากกิจการส่วนกลางก่อน แล้วจึงค่อยจำลองแบบขยายออกสู่หัวเมือง ทั้งนี้ การคว้านเงินงานเพื่อการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องเป็นไปตามแนวพระราชดำริของพระองค์ในฐานะกษัตริย์ผู้ทรงเป็น

¹บรรจง กัญจนานนท์, "ปัญหาการรวมชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า 74 - 76.

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความคิด," ในเอกสารการเมืองการปกครองของไทย สมัยอนันต สมุทวนิช และชติศึกษา วรรณสูตร รวบรวม, หน้า 164 และ 166 - 169.

ประธานมีอำนาจสูงสุดของประเทศเท่านั้น จึงเป็นที่ยอมรับของราษฎร และสัมฤทธิ์ผล
ได้ เพราะทรงเห็นว่าพระองค์เป็นผู้เดียวเท่านั้นในแผ่นดินที่ราษฎรโดยทั่วไปถวาย*
ความจงรักภักดี เชื่อฟัง และศรัทธา¹

อย่างไรก็ดีขอบเขตในการเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับปรุงประเทศนี้ พระองค์
ทรงเห็นว่าต้องตั้งอยู่ในกรอบ โลก - ชีวิตนี้ ตามหลักจริยธรรมในพุทธศาสนา อัน
เป็นศาสนาที่ทรงเห็นว่าได้สร้างชนบประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามให้แก่สังคมไทยมาช้านาน
ดังนั้นการรับเอาขนบธรรมเนียม และเทคนิควิทยาการตะวันตกเข้ามา ต้องคัด
เลือกสรร² โดยพิจารณาให้เข้ากับขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมที่³ อันเนื่องมา
แต่ความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะศาสนาพุทธในแนวใหม่ของกลุ่มธรรมยุคคตินี้
ภายใต้ทรงเห็นว่าไคฉานการชำระใหม่บริสุทธิ์ ถูกต้องตามหลักพระธรรมบาลี ซึ่งองค์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แล้วนั้น พุทธศาสนิกายใหม่ในคัมภีร์พระบรมวงศานุวงศ์
ชั้นใกล้ชิดเป็นผู้บริหารในคณะสงฆ์ และให้ความร่วมมือกับอาณาจักรหรืออาณาจักรใน
การสร้างอุดมการณ์ทางสังคมแบบใหม่ กล่าวคือ เมื่อรัชกาลที่ 5 ประกาศใช้พระ
ราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445⁴ ซึ่งเป็นการจัดระเบียบการปกครองสงฆ์

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 168 - 169.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระประวัติ
ตรัสเล่า," พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส,

(กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514), หน้า 45

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธี 12 เดือน,
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวพิตยา, 2514), พระราชพิธีพืชมงคลหน้า หน้า 2.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนาน
คณะสงฆ์," ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานพระพุทธรูปศาสนา, (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2514), หน้า 198 - 199.

ทั่วราชอาณาจักร โดยจัดให้มีการศึกษาคณะสงฆ์ ใ้วัดในคณะธรรมยุติกทั้งในกรุงและหัวเมืองเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่งการศึกษา¹ ทั้งนี้เพื่อปรับปรุงองค์ความรู้ ความคิด ความรู้ของสงฆ์ให้ถูกต้องทันสมัย มีเหตุผลตามหลักเกณฑ์วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และสร้างโลก - ชีวิตคน ยอมรับอำนาจรัฐ รวมศูนย์ภายใต้สถาบันกษัตริย์ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม ทั้งนี้เพราะผู้นำรัฐในส่วนกลางต่างเห็นว่า คินแดนนอกอาณาจักรส่วนกลาง เช่น "ในภาคเหนือและภาคอีสานนั้น ถึงแม้นับถือพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่ก็มิใช่แนวทางที่ถูกต้อง ยังเป็นความเชื่ออย่างผิดๆ ยึดในไสยศาสตร์ที่ไม่มีเหตุผล² ยิ่งในดินแดนมลายูนั้น ชาวเมืองนับถือศาสนาอิสลามเป็นพัน ถึงแม้ผู้นำรัฐไม่มีจุดมุ่งหมายโดยตรงที่จะเปลี่ยนศาสนา แต่ก็นองว่าศาสนาของชาวเมืองเหล่านั้นคับแคบและขาด - ขันติธรรม³ ดังนั้นการจัดการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยนั้น นอกจากเป็นการแก้ไขความเชื่อทางพุทธศาสนาของคนในสังคมให้ถูกต้องขึ้นตามหลักพุทธวจนะ ตามพระบรมราโชบายแล้ว ยังเป็นความร่วมมือกันของอำนาจรัฐกับสังฆาจักร ขยายอิทธิพล สร้างระบบความเชื่อให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้การตีความของคณะสงฆ์ ซึ่งประกอบด้วยพระเถระและบัณฑิตฝ่ายสงฆ์ในพระบรมราชูปถัมภ์โดยตรง

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า 135 - 139.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถวาย - พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครึ่งทรงรับภาระอำนวยการศึกษาหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร, (กรุงเทพฯ ทานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 92 - 93 และ 95 - 96.

³ สมโชติ อองสกุล, "การปฏิรูปการปกครองมณฑลปักษ์ใต้ พ.ศ. 2449 - 2474," (ปริชญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, พ.ศ. 2521), หน้า 133 - 139.

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจรัฐใหม่แบบรัฐชาตินี้ เกิดจากความพยายาม
 ของอำนาจรัฐส่วนกลางในการลดอำนาจของกลุ่มอำนาจในหัวเมืองลง เพื่อป้องกันและ
 สถาบันทางสังคม - การเมือง ในส่วนกลางให้เข้มแข็งและดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความผัน
 ฝวอนของสภาพเศรษฐกิจ การเมืองทั้งภายในและภายนอก อำนาจรัฐแบบใหม่นี้ตั้งอยู่บนพื้นฐาน
 ของระบบราชการที่อาศัยรูปแบบการจัดองค์กรแบบตะวันตก แยกแยกหน้าที่ฝ่ายทหาร
 และพลเรือนออกจากกัน ระบบราชการนี้เป็นกลไกสำคัญของอำนาจรัฐส่วนกลาง ในการ
 ควบคุมอำนาจที่ขยายเขตแดนกว้างขวางขึ้น ทั้งในการคุมประชากร และเนื้อที่เพื่อเก็บ
 ภาษีอันเป็นแหล่งรายได้ใหญ่ของอำนาจรัฐ ภาษีเหล่านี้มีทั้งภาษีการราชการ ภาษีจากผลิตภัณฑ์
 การเกษตร ที่ดิน ป่าไม้ นอกจากนี้ยังขยายความเชื่อเพื่อก่อให้เกิดเอกภาพทางสังคมด้วย
 การยึดถือพระมหากษัตริย์ และพุทธศาสนาแบบเกี่ยวพันทั่วทั้งพระราชอาณาจักร ก่อให้เกิด
 อุดมการณ์ทางสังคมรวมศูนย์ ดังนั้นขั้นตอนและกระบวนการในการสร้างรัฐชาตินี้ จึงเป็น
 เพียงการปรับตัวของชนชั้นนำส่วนกลาง โดยเฉพาะกลุ่มพระมหากษัตริย์ เพื่อสร้างฐาน
 อำนาจรัฐให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในที่เป็นไปอย่างรวดเร็วขึ้น
 อันเนื่องมาจากผลกระทบของการเข้ามาของอิทธิพลอันคมของชาติตะวันตก

ความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างชาติกับการเข้ามาจัดตั้งศึกษาของรัฐ

สังคมไทยในช่วงนี้เป็นช่วงที่ระบบสื่อสารด้วยอักษรวิธ เพราะ
 แบบตะวันตก ที่กลุ่มมิชชันนารี หมอสอนศาสนา นำเข้ามา ระบบการพิมพ์เข้ามามีบทบาท
 ในชีวิตกลุ่มชนชั้นนำ และชนชั้นกลาง ทำให้เกิดอาชีพโรงพิมพ์ และการทำหนังสือพิมพ์
 บทบาทของหนังสือพิมพ์ในสังคมไทย ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์สภาพการณ์และเสนอแนว
 ทางที่ควร เป็นไปให้แก่อนารัฐ คือ รัชกาลที่ 5 ถึงแม้ว่าแวววงการถ่ายทอดความคิดกัน
 ด้วยหนังสือพิมพ์นั้นจำกัดอยู่ในหมู่ปัญญาชนที่เป็นเจ้านายระดับสูง ชุนนาง และสามัญชนส่วน
 น้อยที่อ่านหนังสือได้ แต่หนังสือพิมพ์ต่อมาได้กลายเป็นระบบการสื่อสารที่สำคัญ และมีพลัง
 ทำลายอำนาจรัฐ เพราะต่อมาเมื่อชนชั้นกลางในสังคมไทย เริ่มอาชีพทำหนังสือพิมพ์ และ
 ใช้เป็นสื่อสาร เผยแพร่ความรู้ ทัศนคติที่กว้างขวางทั้งทางโลกทัศน์ และ ชีวิตคน คนกลุ่มนี้

โคแกเทียนวรรม กศร. ฤทลยา¹ แมแต่ในกลุ่มชนชั้นนำกันเอง ก็ใช้ประโยชน์จากหนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมทางการเมือง เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงร่วมมือกับกลุ่มสยามหนุ่ม ออกหนังสือพิมพ์ ทรูโนวาท (คำสั่งสอนของคนหนุ่ม) โจมตีบทบาทและความคิดแบบเก่าของกลุ่มสมเด็จพระยาและวังหน้า² และได้ถือหนังสือพิมพ์หรือวารสารการ เพื่อบันทึกและรายงานพระราชกรณียกิจและกิจกรรมของผู้นำรัฐในกลุ่มราชสำนักรัชกาลที่ 5³ เป็นเสมือนต้องการเผยแพร่พระราชจริยวัตรของกษัตริย์ผู้นำสูงสุด และบทบาทในการเปลี่ยนแปลงรัฐให้ทันสมัย ให้เป็นที่ยอมรับและศรัทธากันในหมู่ราษฎรที่หนังสือ และขยายวงออกนอกกันไป

การขยายตัวของระบบการสื่อสาร อักษรวิธีโค เข้ามามีบทบาทในองคกร การปฏิบัติราชการของรัฐ ตั้งแต่ก่อนการปฏิรูประบบราชการแบบตะวันตก พ.ศ. 2435 เนื่องจากหน้าที่ราชการต่างๆ ได้ขยายตัวขึ้น ทำให้มีความจำเป็นต้องใช้ระบบการสื่อสาร

¹ สุกัญญา ตีรวณิช, ประวัติศาสตร์หนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. 2325 - 2475), (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 43 - 46 และ 54 - 56. และ พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (พ.ศ. 2475 - 2488), (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 13 - 16.

² จันทรัตน์ ประวาลปทุม, "เปรียบเทียบราชสำนักในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 54

³ สุกัญญา ตีรวณิช, ประวัติศาสตร์หนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. 2325 - 2475), หน้า 38 - 39.

อักษรวิธี เพื่อช่วยให้การบริหารงานเป็นไปโดยรวดเร็วขึ้น ความจำเป็นดังกล่าวมีมากขึ้น เมื่อมีการปฏิรูปการบริหารงานส่วนกลางและส่วนภูมิภาค อันเป็นกลไกที่สำคัญในการสร้างเสถียรภาพให้แก่อาณาจักร และความเข้มแข็งของระบบราชการนั้นต้องอาศัยการสื่อสารที่รวดเร็วและมีระเบียบ ปัญหาในระบบราชการในขณะนั้น คือการขาดบุคลากรทั้งระดับที่ใช้อักษรวิธีและเทคนิคการปฏิบัติงานตามระบบแบบตะวันตกชั้นสูงและระดับเสมียนที่มีความรู้อักษรภาษาไทยคือพอที่จะปฏิบัติราชการได้ ในระยะแรกรัฐบาลต้องแก้ไขปัญหานี้ด้วยการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษา ผู้เชี่ยวชาญทางด้านเทคนิควิทยา รวมทั้งเป็นผู้บริหารระดับสูง ในหน่วยงานที่จัดขึ้นใหม่ เกือบทุกแห่ง เพราะยังไม่มีคนไทยที่มีความรู้ทางเทคนิควิทยาแบบตะวันตก เพียงพอที่จะรับงานได้ พร้อมกันนั้นก็ได้เร่งรัดฝึกหัดกำลังคนในประเทศขึ้น เพื่อใช้ในราชการด้วยการส่งบุคลากรจำนวนหนึ่งจากตระกูลของชนชั้นนำไปศึกษาต่อต่างประเทศ เพื่อกลับเข้ามาทำหน้าที่แทนชาวต่างประเทศเหล่านั้น ซึ่งผู้นำรัฐทรงตระหนักดีถึงอันตราย อันเกิดจากการแทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตก ในการใช้ที่ปรึกษาต่างๆ เหล่านี้¹ ส่วนบุคลากรที่ให้เข้ามาทำงานระดับเสมียน ทรงจักใหม่ฝึกฝนอบรมอักษรวิธี และวิชาการเบื้องต้นภายในประเทศ ด้วยการส่งเสริมให้มีการตั้งโรงเรียนขึ้น²

¹ ละอองทอง อัมรินทร์รัตน์, "การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2475," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522); หน้า 55 - 56.

² เอกสาร เรื่องการจกการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชโองการตอบเรื่องการไล่หนังสือนักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักเกษมส่วนกุหลาบ," คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2511, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), หน้า 18.

ด้วยเหตุผลความจำเป็นดังกล่าว ทำให้รัฐบาลต้องเข้ามาจัดการศึกษา ด้วยการจัด
ตั้งองค์กรการศึกษาตามรูปแบบโรงเรียนที่จัดขึ้นในประเทศตะวันตก และอารยประเทศ เพื่อให้
ทำหน้าที่ถ่ายทอดค่านิยม วิชาการหนังสือและเทคนิควิทยา และปลูกฝังความคิดเห็นอันเป็นอุดมการณ์
ทางสังคม ซึ่งสอดคล้องกับอุดมการณ์หลักของรัฐ ที่ถือว่ารัฐต้องมีการเปลี่ยนแปลงภายใต้การนำ
ของพระมหากษัตริย์ เพื่อสร้างความเจริญให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก โดยที่ยังรักษาขนบประเพณี
อันดีงามทางพุทธศาสนา

การศึกษาแบบจอร์ติในระยะแรก การเร่งรัดผลิตกำลังคนเพื่อป้อนระบบราชการ

การศึกษาระบบโรงเรียนที่รัฐบาลริเริ่มจัดขึ้นในต้นรัชกาลที่ 5 นั้น เป็นไปเพื่อ
ตอบสนองพระบรมราชโองบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการตั้ง
อำนาจรวมศูนย์กลับคืนสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ และลดอำนาจขุนนางกลุ่มตระกูลขุนนางคอง
กล่าวคือ เมื่อทรงตั้งกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ขึ้น เพื่อตั้งเป็นกองทหารส่วนพระองค์ใน
พ.ศ. 2414 โดยรับเอาบรรดาเชื้อสาย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระบรมวงศานุวงศ์และบุตรหลานตระกูลขุนนาง เข้ามารับราชการฝึกหัดการทหารแบบตะวันตก¹
 การตั้งหน่วยงานนี้เป็นที่เพ่งเล็งว่าเป็นความพยายามในการสร้างฐานอำนาจส่วนพระองค์ขึ้นใหม่²
 รัชกาลที่ 5 ทรงเริ่มงานการสรวงคนรุ่นใหม่ในระบบราชการของพระองค์ ด้วยการให้การศึกษา
 แก่ข้าราชการทหารมหาดเล็กรุ่นเยาว์เหล่านั้น ร่วมกับบรรดามหาดเล็กถวายตัวจากกรมมหาดเล็ก
 ซึ่งเป็นกรมที่ฝึกหัดการปฏิบัติราชการของขุนนางระดับสัญญาบัตรในอนาคต โปรดให้เข้ามาเรียน
 หนังสือใน "โรงเรียน" (School) ที่ตั้งขึ้นภายในบริเวณพระบรมมหาราชวัง จัดครูจากกรม
 อาลักษณ์ มีหลวงสารประเสริฐ เจ้ากรมอาลักษณ์ ต่อมาเป็นที่ระยาศรีสุนทรโวหาร
 (น้อย อาจารย์บางกูร) เป็นผู้รับผิดชอบในการสอน ในวิชาเลข หนังสือไทย และขนบธรรมเนียม
 ราชการ รวมทั้งโปรดให้แต่งแบบเรียนหลวง 6 เล่ม คือ มูลบทบรรพกิจ วิชาต้นอักษร อักษร-
 ประโยค สังโยคภิชาน วิชาพจนพิचार วิชาดารารัตน³ ขึ้นใช้เป็นตำราเรียน - สอนด้วย

¹ ภากรดี มหาขันธ, "การปฏิรูปราชการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
 เกล้าเจ้าอยู่หัว," (ปริทัศน์พจนการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 ประสานมิตร, 2519), หน้า 105 - 107.

² จันทรรัตน์ ประวาลพิถม, "เปรียบเทียบราชสำนักในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6,"
 หน้า 76 - 77.

³ เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,
 "หนังสือสอนเด็ก (แบบเรียนหลวง) จ.ศ. 1236." หน้า 8.

การโปรดฯ ให้เขาเรียนหนังสือทรงมีแจ้งว่า เพื่อกำหนดให้ข้าราชการของพระองค์หนึ่งสี่อย่างดีในการปฏิบัติราชการ อย่างไม่รู้แก่ลักษณะที่ทรงใหม่คลาดกร ซึ่งเป็นที่ขุนนางระดับสูงต่อไปเข้ามาเรียนหนังสือในเขตพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเดิมใช้ฝึกสอนกันแต่เฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงเท่านั้น และยังให้เรียนหลักวิชาขั้นพื้นฐานของการปกครองแบบจารีต โดยมีครู ข้าราชการกรมอาลักษณ์ ซึ่งเป็นกรมที่ต้องรู้และศึกษาแบบแผน ขนบธรรมเนียมราชการอย่างเก่า เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการ เริ่มต้นสร้างสถาบันบุคลากร ข้าราชการระดับสูงให้เป็นคนของพระองค์อย่างแท้จริง ความพยายามในการสร้างคนของพระองค์ ควบคู่กับการศึกษานี้ เป็นพระปรีชาญาณอย่างยิ่งของรัชกาลที่ 5 ทรงสามารถถ่ายทอดเนื้อหา ความคิด และโลกทัศน์บางอย่างให้กับปศุชาชน - ข้าราชการ ซึ่งเป็นคนต้นน้ำรุ่นใหม่ได้

ต่อมาเมื่อ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงเริ่มดำเนินงานปรับปรุงระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน ด้วยการประกาศตั้งทอรัฎษากรพัฒนาใน พ.ศ. 2417 อันเป็นนโยบายตั้งอำนาจในการหารายได้ของรัฐ จากการเก็บภาษีเข้ามาไว้ที่ส่วนกลาง และจัดตั้งหน่วยราชการที่ใช้เทคโนโลยีตะวันตก ในการบริหารงาน เช่น การไปรษณีย์โทรเลข การคมนาคมอื่น ๆ พระองค์ได้ทรงช่วยการจัดตั้งโรงเรียนมากขึ้นเพื่อรับแรงฝึกหัดบุคลากรที่ ภูษาตะวันตกและวิทยาการแบบตะวันตกขั้นพื้นฐานขึ้นมาใช้ในราชการ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในระหว่างที่ รัฐบาลต้อง รวบรวมนักเรียนที่ศึกษาจากต่างประเทศ¹ โรงเรียนแห่งแรกที่มีการจัดองค์การการศึกษาในระบบโรงเรียนในประเทศตะวันตก คือโรงเรียนส่วนนั้นท์ อุทยาน ตั้งขึ้น พ.ศ. 2424 มีนายแพทย์เอสจี แมกฟาร์แลนด์ (S.G. McFarland) ชาวอเมริกัน เป็นอาจารย์ใหญ่และผู้บริหารการสอน โดยมีคณะกรรมการจัดการของโรงเรียน ประกอบด้วยพระเจ้าอนงยาเรอหลายพระองค์ และข้าราชการชั้นสูง จุดมุ่งหมายของการจัดตั้งโรงเรียนนี้เพื่อฝึกหัดความรู้ อ่าน เขียน แปลภาษาอังกฤษโดยเฉพาะจนถึงระดับความรู้พอแก่การใช้ในราชการ เป็นโรงเรียนที่จัดการเรียนสอนแบบตะวันตก เน้นทักษะการแสดงออก และการทดลองปฏิบัติราชการด้านภาษา และความรู้วิชาการ วิทยาศาสตร์พื้นฐาน เลข ตลอดจนการทำบัญชีแบบตะวันตก ครูผู้สอนส่วนใหญ่เป็นชาวตะวันตก สำหรับครูไทยมักเป็นผู้ที่ผ่านการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนอัสสัมชัญจากต่างประเทศ นักเรียนที่เข้าเรียนโรงเรียนนี้ รวมสมัครปีละ 60 คน โดยจากคิคุ้มสมบัติ ต้องเป็นเชื้อสายพระราชวงศ์ หรือขุนนางมีตระกูลจำนวน 50 คน ที่เหลืออีก 10 คน ให้หมอแมกฟาร์แลนด์รับเกิดบุตรราษฎรสามัญได้ นอกจากนี้ นักเรียนทั้งหมดต้องมีความรู้ภาษาไทยขั้นต่ำอ่านออก เขียนได้มาบ้าง โรงเรียนได้เน้นกิจกรรมนักเรียน เช่น จัดปฐกฐนา จัดชมรม ตลอดจนมีการแสดงในการปิดภาคเรียนเพื่อฝึกหัดการแสดงออกและการ เข้าวสังคมของนักเรียน เป็นแบบเดียวกับโรงเรียนบิลิคของอังกฤษ²

¹ปิยนาด บุนนาค, "การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5,"

หน้า 10.

²อ่านรายละเอียดได้จาก คอกเตอร์ เอส.จี แมกฟาร์แลนด์, โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย, (เอกสารตัวเขียนต้นฉบับ, กรุงเทพมหานคร : หอสมุดกระทรวงศึกษาธิการ ณาภิร เวณทองฟ้าจำลอง, 2435)-

โรงเรียนแห่งต่อมาที่รัชกาลที่ 5 โปรดให้ตั้งขึ้น คือ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ มีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้อำนวยการ เป็นโรงเรียนภาษาไทย แห่งแรกที่พยายามจัดระเบียบและวิธีการสอนอย่างตะวันตก คือ มีการจัดชั้นการศึกษา มีระบบการสอน - สอบไล่ โดยใช้แบบเรียนหลวง 6 เล่ม โรงเรียนนี้จัดขึ้นเพื่อให้นักศึกษาหนังสือไทยและ เลขแบบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ชนหม่อมเจ้า และหม่อมราชวงศ์ รวมถึงบุตรข้าราชการ ขุนนางใกล้ชิดบางคน ทั้งนี้โดยหวังให้เจ้านายเหล่านี้มีวิชาติดตัวสำหรับรับราชการ รักษาเชื้อสายราชตระกูลมิให้ตกต่ำ เพราะความประเพณีเดิม พวกที่ถวายตัวทำราชการ มีแต่เชื้อสายขุนนางเท่านั้น โรงเรียนแห่งนี้จึงเป็นโรงเรียนพระบรมราชูปถัมภ์ ที่เป็นแหล่งผลิตข้าราชการโดยตรง และยังเป็นโรงเรียนตัวอย่างการสอนภาษาไทยต่อไป

โรงเรียนต่างๆซึ่งโปรดให้จัดตั้งขึ้นในเขตพระบรมมหาราชวัง เป็นโรงเรียนสำหรับฝึกหัดเชื้อสายชนชั้นนำ เพื่อให้เข้ารับราชการ อย่างไรก็ตาม จำนวนบุคลากรที่ออกจากราชวังก็ยังมีจำนวนไม่เพียงพอความต้องการของรัฐพระองค์จึงทรงเห็นว่าไม่มีการศึกษาแบบใดที่ดีไปกว่าการศึกษาแบบเฝ้าตามพระอาการ ที่เป็นการเรียนหนังสือไทย ลู่วมือวิชา หนังสือ กระบวนเลขโหรา เลขตลาด เพราะไม่ต้องสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์ และเวลาในการจัดตั้งโรงเรียน ในการผลิตคนใหม่มีความรู้อ่าน - เขียน พระองค์จึงเร่งส่งเสริมให้วัดจัดการศึกษาในรูปของโรงเรียน คือให้วัดแจ้งต่อทางราชการ ในการสอนหนังสือมูลบทบรรพกิจ วิชาเลขแบบเรียนหลวง ใช้เป็นแบบอย่างในการสอนอย่างเดียวกันตลอด

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานสวนกุหลาบอธิบายมูลเหตุแห่งนามวิทยาลัย," สวนกุหลาบอนุสร 2498 (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์).

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในฐานะผู้บัญชาการโรงเรียนทหาร -
มหาดเล็ก และโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ทรงรับผิดชอบในการขยายการจัด
ตั้งโรงเรียนขึ้นในวัด ปรากฏสถิติจำนวนโรงเรียนในพระอาราม พ.ศ. 2427 ทั้ง
ในกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียงมีถึง 23 แห่ง วัดในช่วงนี้จึงมีบทบาทสำคัญมาก
ในการผลิตกำลังคนป้อนระบบราชการ ดังที่ นายเควิก เค ไวอาจ (David K. Wyatt)
คำนวณถึงจำนวนสงฆ์ที่สึกออกมารับราชการ เป็นข้าราชการสามัญในสมัยรัชกาล
ที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2413 - 2443 รวมทั้งสิ้นประมาณ 57 คน²

รัชกาลที่ 5 ทรงพยายามสร้างความนิยมในการศึกษาระบบโรงเรียนให้
แก่ราษฎรด้วยการชักชวนให้กุลบุตรใฝ่ใจในการศึกษา ให้ราษฎรมองเห็นคุณค่าของ
การศึกษาแบบเก่า จากวัดที่มึนครุ เป็นพระภิกษุสามเณร พระองค์ทรงวางจุดมุ่งหมาย
ให้ราษฎรมีความรู้หนังสือไทย ลายมือ และกระบวนเลขแบบเกวว่า " เพราะหนังสือ
ไทยเป็นประโยชน์ที่จะเล่าเรียนพระไตรปิฎกต่อไป เป็นการเกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนา
ถ้าเป็นคฤหัสถ์จะได้เป็นกำลังแก่ราชการ และเป็นประโยชน์ของผู้เรียน"³

พระองค์ทรงกำหนดเป้าหมายของการศึกษาอักษรวิจิตร เป็นเครื่องมือให้
มนุษย์ได้ศึกษาความรู้ ซึ่งมีอยู่ 2 ระดับหนึ่ง เป็นความรู้ในวิชาการทางกึ่งค่านิยม
และเทคนิควิทยา อันเป็นวิชาที่นำไปสู่ความเจริญต่อชีวิตความเป็นอยู่ ความรู้อีกระดับ

¹ เอกสาร เรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว, "รายงานโรงเรียน," หน้า 25

² เควิก เค ไวอาจ, "คณะสงฆ์เป็นเครื่องยกฐานะในสังคมไทยโบราณ,"
วารสารศิลปากร, หน้า 10 (พฤษภาคม 2509) : หน้า 48.

³ เอกสาร เรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว, "โปรดเกล้าฯ จะให้มีพระอาจารย์สอนหนังสือไทย และสอนเลข -
ทุกาพระอาราม," หน้า 9 - 10.

หนึ่ง เป็นเรื่องของจริยธรรม ธรรมประเพณีปฏิบัติ ความรู้ทั้งสองระดับนี้เป็นหนทาง
นำมนุษย์ให้รู้จักและเข้าใจความดี ที่มีผลสะท้อนถึง

1. คนเอง เพราะการรู้หนังสือเป็นการเพิ่มพูนความรู้และสติปัญญาให้รู้จัก
ความดี ช่วยให้บุคคลนั้นประพฤติดี ดำรงอยู่ในคุณธรรม นอกจากนี้บุคคลผู้มีความรู้ย่อม
สามารถประกอบอาชีพอันมีสถานภาพที่ดีในสังคม เช่น รับราชการ หรือ ร้องลงมาก
เป็นการค้าขาย อาชีพเหล่านี้นำมาซึ่งเกียรติยศ ชื่อเสียง เงินทองและความสุข²

2. เป็นการ เกื้อกูลพุทธศาสนาสำหรับผู้ที่ศึกษาจากวัด เพราะการ เรียน
รู้อักษรวิธในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นเรื่องราวของพระธรรมวินัย เป็นคึกคักสืบอายุ
ศาสนาพุทธ นับเป็นกุศลกรรมอย่างยิ่ง³

3. เป็นประโยชน์แก่ราชการแผ่นดิน เพราะการ เรียนรู้อักษรวิธช่วยให้
ปฏิบัติราชการได้ คุณประโยชน์ในชั้นพระองค์ทรงให้ความสำคัญอย่างมาก เพราะ
รัฐบาลขณะนั้นขาดแคลนบุคลากรที่รู้หนังสือในระบบราชการ อย่างมากนั่นเอง⁴

ด้วยเหตุนี้เองพระองค์จึงทรงสนับสนุนให้ มีการจัดสอนหนังสือขึ้นตามวัด
ต่างๆ โดยตั้งเป็นโรงเรียนหลวง ซึ่งใน พ.ศ. 2427 มีจำนวนถึง 23 แห่ง
โรงเรียนเหล่านี้มีลักษณะการปกครองครุและวิธีการเรียนสอนบางอย่างที่พัฒนาจาก

¹ เรื่องเดียวกัน, "พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พ.ศ. 2432 - 2433," หน้า 90.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 10 และ 91.

³ เรื่องเดียวกัน

⁴ เอกสารจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว, หน้าเดียวกัน!

การศึกษาในวัดและวังในสมัยก่อน เพียงแต่กำหนดหน้าที่ให้การศึกษาโดยตรง มีการ
 แจงบัญชีขึ้นทะเบียนจำนวนนักเรียนและครู โดยที่ครูถ้าเป็นฆราวาสก็ได้รับพระราช
 ทานเงินเดือน ถ้าเป็นบรรพชิตเพศ ก็ได้รับพระราชทานนิตยภัตร เดือนละ 10 บาท¹
 ในระยะนี้เริ่มเกิดครูอาชีพขึ้น²

สำหรับนักเรียนที่เข้ารับการศึกษา ถ้าหากเป็นโรงเรียนในพระบรมมหาราช
 ราชวัง คือ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โรงเรียนสราญรมย์ หรือโรงเรียนนาย
 ทหารมหาดเล็กและโรงเรียนสวนนันทอุทยาน มักเป็นบุตรเชื้อสายราชวงศ์หรือขุนนาง
 หรือ คหบดีชั้นสูง ส่วนนักเรียนโรงเรียนตามวัดในหัวเมืองต่าง ๆ นั้นโดยมากเป็นบุตร
 คหบดีพ่อค้าชาวจีน หรือกรมการเมือง ขุนนางในหัวเมืองนั้น³

ในคานการ เรียน - สอนนั้น ยังไม่มีการแบ่งชั้นการศึกษา แต่จัดแยกกัน
 เรียนเป็นกลุ่มตามเนื้อหาวิชาที่เรียนในแบบเรียนหลวง 6 เล่ม ส่วนวิธีการเรียน -
 สอนก็ยังใช้การ เรียนแบบเก่า คือ ครูจะท่องหนังสือแล้วให้นักเรียนท่องจำตัวให้แม่นยำ
 ในเรื่องการศึกษา^๔ เป็นเรื่องของการ สร้างทาน ที่^๕ ผู้บริจาคทรัพย์สร้าง
 โรงเรียน และครูผู้สอนหนังสือเป็นผู้ให้ทานศึกษา ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างครู กับ
 นักเรียนเป็นไปในรูปที่นักเรียนต้องยอมรับคำสอนจากครูด้วยความ เชื่อฟังอย่างไม่มีข้อ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² ครูอาชีพในที่นี้หมายถึงผู้ที่แสวงหารายได้ทาง เศรษฐกิจด้วยการ สอน
 หนังสือโดยตรง ซึ่งต่างจากครูใน^๖ วัดที่เลี้ยงชีพอยู่ด้วยรายได้อื่นประกอบ เช่น
 ค้าขาย เป็นหมอชาวบ้าน

³ คุุรายชื่อนักเรียนที่สอบไล่ได้ประโยค 1 - ประโยค 2 ระหว่าง
 พ.ศ. 2427 - 2434 ใ้ใน, เอกสารจัดการศึกษารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ -
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 24 - 56, 81 - 88, 103 - 105, 106 - 109,
 113 - 124 และ 139 - 141.

โต้แย้ง เพราะครูส่วนมากเป็นพระสมณเจ้าผู้ทรงธรรม เป็นผู้ถือเอาได้เข้าถึงความรู้ ทั้งในด้านอักษรวิธ และความรู้อื่นเป็นธรรมดา หรือความดีซึ่งเป็นความรู้ที่แท้จริงสูงสุด อย่างไม่มีข้อสงสัยอีก นักเรียนจะต้องปฏิบัติต่อครูด้วยกตัญญูกตเวทิตา และเคารพเพียง การถกเถียงปัญหาเพื่อความกว้างขวาง และแตกฉานในความรู้และสติปัญญา ไม่เป็น สิ่งที่พึงกระทำในการศึกษาระบบนี้

การสอบความรู้นักเรียนไค้ขึ้นครั้งแรก พ.ศ. 2427 เป็นการไล่ความ
รูตามชั้นเรียนในแบบเรียนหลวง 6 เล่ม ซึ่งเป็นการสอบแต่เฉพาะ วิชาภาษาไทย และเลข วิธีการออกข้อสอบ เลือกคัดข้อความจากหนังสือแต่ละเล่ม ทั้งเป็นคำถาม สำหรับชั้นนั้นๆ แบ่งเป็นข้อ พิมพ์ลงใบไล่วิชา ยกเว้นชั้น ไวยากรณ์ และ พิศาลการันต์ ใช้วิธีการสอบแบบปริยัติธรรม ซึ่งเป็นการ สอบแบบเก่าทำกันในหมู่สงฆ์ คือ คัดข้อความทำเป็นประโยคจับฉลาก การสอบไล่ความรู้ความแบบการศึกษาของ สงฆ์ แบ่งความรู้ เป็น ๐ คือ ประโยคตนและประโยคสอง ประโยคตนต้องสอบวิชา
แบบเรียน 6 เล่ม ทั้งตามลบทบรพกิจ - พิศาลการันต์^๑ ผู้ไล่ไล่จะได้รับหนังสือ
เฉพาะตัว (Certificate) เพื่อเรียนต่อชั้นสูงขึ้นไปในโรงเรียนหลวง ประโยค
สองกำหนดให้สอบฉาน 8 วิชา คัดลายมือตัวบรรจง เขียนหนังสือไทยได้ถูกต้องตาม
อักษรวิธ และวรรคตอน ทานหนังสือคัดคักจากลายมือหวัด คัดสำเนาและย่อใจความ
แต่งจดหมาย แต่งแก้กระทู้ความร้อยแก้ว เลข บัญชี ผู้ที่จับประโยคสอง ถ้าเป็น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,
"อธิบายเรื่องการสอบพระปริยัติธรรม," ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทาง
พุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม), หน้า 25 - 28

² เอกสาร เรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว, "การไล่หนังสือนักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ,"
หน้า 14 - 17.

ไพโรหลวงสมกรมโคกก็ตาม จะได้รับหนังสือพิมพ์คุณเล็ก จากจากสังกัดเดิม เขารับราชการได้ตามใจสมัคร¹ วิชาที่กำหนดให้สอบนั้น เป็นวิชาที่ทดสอบคุณสมบัติในการปฏิบัติราชการ ระดับเสมียนนั้นเอง²

การสอบที่กำหนดปีละครั้ง และเปิดโอกาสให้ได้ความรู้สำหรับคนทั่วไป นอกเหนือจากนักเรียนในโรงเรียน เพื่อเร่งผลิตผู้มีความรู้ให้ทันใช้ต่อระบบราชการ ผลปรากฏว่านักเรียนไล่ได้ประโยชน์สอง ระหว่างช่วง พ.ศ. 2428 - 2430 นั้น ส่วนมากมักเขารับราชการ³

หลักสูตรหรือเนื้อหาวิชาที่เรียนและสอบในช่วงนี้ เป็นความรู้ที่เป็นไป ตามโลก - ชีวิตคน ของผู้แต่งตำราเรียนซึ่งเป็นปัญญาชน - ราชสำนักทั้งสิ้น ความรู้ในกระบวนการศึกษายุคแรกเริ่มนี้ เป็นความรู้ซึ่งผู้นำรัฐต้องการปลูกฝังให้แก่ - นักเรียนที่ยังมีอยู่จำนวนน้อย ซึ่งเป็นกลุ่มที่ผู้นำรัฐหวังให้เป็นข้าราชการที่ดีในระบบบริหารราชการในช่วงที่เริ่มเปลี่ยนเขาสู่การบริหารราชการแบบใหม่ ลักษณะความรู้ที่นำมาใช้ในการสอน ยังยึดแนวทางจารีต แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ความรู้ด้านทักษะการใช้ภาษาไทย เป็นความรู้ที่ผู้นำรัฐให้ความสำคัญอย่างมากเพราะจำเป็นต่อการปฏิบัติราชการ ได้กำหนดให้ใช้แบบเรียนหลวง 6 เล่มของพระยาศรีสุนทรโวหาร เป็นหนังสือแบบเรียนในประโยคที่ 1 สอนการอ่าน เขียนภาษาไทยจากงายไปหายาก เริ่มจากมูลบทบรรพกิจ ซึ่งเป็นบทชนโม ว่าด้วย สรรพยัญชนะ วรรณยุกต์ และการแจกมาตราตัวสะกดทั้ง 9 แม่ อันเป็นหลักการสอนอ่าน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน, "ประกาศกรมศึกษาธิการ พ.ศ. 2428," หน้า 37

³ เรื่องเดียวกัน, "รายงานข้าหลวงไลหนังสือ จ.ศ. 1249,"

แบบจารีตวิธี ทุกมาตรามีบทคัดอ่านเรื่องกาพย์พระไชยสุริยา ซึ่งสุนทรภู่แต่งไว้ตั้งแต่
 ครั้งรัชกาลที่ 3 เพื่อให้ลูกบุตรใช้คัดอ่าน เขียน "ถ ขี ก กา"¹ แทรกอยู่ตามมาตรา
 ต่างๆ ทั้ง 9 แม่ ความสำคัญของเรื่องคำกลอนสอนอ่านเรื่องนี้ จะได้อรรถาธิบายถึงข้อ
 ไป เล่มที่สอง คือวาทินิติ-นิกร เป็นแบบเรียนการผันอักษรนำ เล่มที่สาม อักษรประโยค
 สอนเรื่องของการใช้อักษรควบกล้ำ ส่วนเล่มที่สี่ สังโยคภิธาน สอนตัวสะกดในแม่ต่างๆ
 โดยเฉพาะคำที่มาจากภาษาบาลี เล่มที่ห้า ไวพจน์พิจารณ กล่าวถึงคำพ้องรูปพ้องเสียง
 และสุกท้าย คือ พิศาลการ์นถ เป็นเรื่องหลักเกณฑ์การใช้อักษรในภาษาบาลีและ
 อื่นๆ² สำหรับในชั้นประโยคสอง เน้นการใช้นักษระระดับสูงขึ้นมา แต่ก็ยังเป็นการฝึก
 ทักษะการอ่าน เขียน ตามหลักเกณฑ์อักษรวิธี เริ่มการฝึกคัดอ่านด้วยความเข้าใจใน
 เนื้อหา ตลอดจนสร้างความสามารถในการแต่งเรียงความร้อยแก้ว ส่วนการประพันธ์
 ร้อยกรอง ถึงแม้ในเวลาต่อมาได้มีแบบเรียนวาทะแบบแผนคำประพันธ์ร้อยกรองศัพท์
 ต่างๆ ที่ใช้ในภาษาร้อยกรองซึ่งมาจากภาษาชั้นสูงทั้งไทย เขมร ลาว ชาว มอญ
 สันสกฤต หนังสือแบบเรียนในชั้นนี้ ได้แก่ อนันตวิภาค นิตินสารสาธก ปกิรินทร์ พจนาน
 ทรัพย์พจนาน และ สัตวาทิธาน³ อนึ่งทักษะความรู้ในด้านการประพันธ์ร้อยกรอง ซึ่ง
 แต่เดิมเป็นความรู้ ความสามารถชั้นสูงสำหรับปัญญาชน - ราชสำนักในสมัยก่อน ใน
 ขณะนั้นมีได้ถือ เป็นความรู้ที่สำคัญ การเรียนรู้คำประพันธ์ร้อยกรองนั้นเป็นแต่เพียง
 ความพยายามรักษารูปแบบงานวรรณกรรมราชสำนักชั้นสูง แบบจารีต ให้คงไว้เป็น
 ตัวอย่างการ เล่าเรียน การเขียนวรรณกรรมในขณะนั้นนิยมรูปแบบร้อยแก้วส่วน

¹ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), แบบเรียนหลวง
 ภาษาไทยเล่ม 1, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, 2506), หน้า 22.

² เรื่องเดียวกัน, และดูใน เบญจวรรณ สุนทรากุล, วิวัฒนาการแบบ
เรียนไทย, หน้า 22. - 29.

³ เบญจวรรณ สุนทรากุล, วิวัฒนาการแบบเรียนไทย, หน้า 26 - 29.

ความเรียงกันมากกว่า

2. ความรู้อันเนื่องด้วยโลก - ชีวิตศันและวิทยาการ, ถึงแม้ความเข้าใจของปัญญาชนในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5 เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพราะคำอธิบายโลกภูมิวิทยาของชาวตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งทดลองให้เห็นจริงได้ แต่ความรู้เหล่านั้นของคนไทยก็ยังไม่ลึกซึ้งพอที่จะสร้างแบบตำราเรียนได้ ยกเว้นกิจจานุกิจ ที่ปรากฏเขียนขึ้นในรัชกาลที่ 4 ดังนั้นการถ่ายทอดความรู้ในส่วนนี้ให้แก่เด็กเรียน จึงยังยึดกรอบคำอธิบายของโลกภูมิแบบเก่า ตำราเรียนในช่วงนี้สะท้อนให้เห็นเนื้อหาความรู้ค่านิยม ซึ่งแบ่งได้เป็น

ก. ความรู้เรื่องกฎธรรมชาติ เป็นความรู้วิชาเลข และภูมิศาสตร์ หลักเกณฑ์การ เรียงเลขวิธี ยังเป็นแบบเก่า ยึดการคำนวณลบและบวกเป็นหลัก ไม่มีการใช้มาตรา สูตรคูณ เลขโจทยก็เรียนตามมาตราซึ่ง ทวง วัด ง่าย ๆ เป็นพื้นฐานขั้นต้นสำหรับการ เรียนวิชาบัญชี¹ ส่วนวิชาภูมิศาสตร์นั้น เป็นการ เรียนหลักการนับวัน เดือน ปี ตามระบบจันทรคติ อธิบายถึงกาลเวลาในการ เปลี่ยนฤดูกาล ความรู้เรื่องทิศต่างๆ ทั้งหมด อธิบายตามความรู้ แบบเก่า

ข. ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และสังคม เป็นความรู้ที่เนื่องด้วย โลก - ชีวิตศัน ของสังคมยุคนั้นแบบเรียนหลวง มูลบทบรรพกิจ ซึ่งแทรก ที่สอนอ่านกาพย์ พระไชยสุริยา นั้น สะท้อนให้เห็นถึงความมุ่งหมายในการ เลือกเรื่องนี้ให้แก่กุลบุตร ผู้ซึ่งเป็นข้าราชการในอนาคต²

แนวเรื่องของกาพย์พระไชยสุริยา ถึงแม้ผู้ค้นคว้าความจินตนาการของผู้แต่ง แต่

¹ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), แบบเรียนภาษาไทย

เล่ม 1, หน้า 103 - 110.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

แก่นเรื่องนั้นยังยึดอยู่ในกรอบคำอธิบายของวรรณกรรมพุทธศาสนาแบบจารีต กล่าวคือแก่น
 เรื่องของรัฐสมมุติ ชื่อ สāvātikā อันเป็นชื่อเมืองในพุทธประวัติ เนื้อเรื่องก็อธิบายถึง
 ความเชื่อเกี่ยวกับการดำรงอยู่ และล่มสลายของรัฐ ว่าขึ้นอยู่กับพฤติกรรม ที่ตั้งอยู่ในธรรม
 ของผู้ปกครองทั้งกษัตริย์และขุนนาง เนื้อเรื่องเริ่มด้วย พระโศยสุริยา เจ้าเมืองสāvātikā
 พร้อมทั้งมเหสีและเหล่าเสนาขุนนาง ทำการปกครองราษฎรสร้างสันติสุขให้เกิดแก่รัฐ
 เพราะผู้ปกครองยึดมั่นอยู่ในหลักทศพิธราชธรรม และหลักจริยธรรม ทางพุทธศาสนา
 ธรรมของผู้ปกครองนี้ยังผลให้ลูกกลายเป็นปกติ พิษผลอุดมสมบูรณ์ตามเทศกาล เพราะคืนฟ้า
 อากาศอำนวย ทำให้ราษฎรเก็บเกี่ยวผลผลิต ทำไร่นาได้ผลดี พอกาเขามาค้าขายตามปกติ
 ระเบียบสังคมภายในรัฐดำเนินไปอย่างสงบสุขแต่สภาพการณ์เปลี่ยนแปลง เพราะอำนาจ
 กามกิเลสที่เกิดขึ้นในหมู่ปกครองนั่นคือ "อโยมา หมูฆ่าเผ่า กัหาเยา วรรณารี ที่หน้าคาคคี
 ทำมะโหริที่เคหา" นับแต่นั้นมา ความโลภและโมหะจริตก็เข้าครอบงำจิตใจของบรรดา
 ราชเสนามาคย์ และเกิดโทษะจริตไม่ยึดมั่นในธรรมแห่งการปกครอง ด้วยการ "ไม่จำคำ
 พระเจ้า เหนไปเข้า ภาษาไสย กิโศคี มีฆ่าไท ฉแต่ไพร่ไสซึคา" ส่วนขุนนางที่ถูกกล่าวหา
 "ว่าโง่งเงา เต่าปูลา" บรรดานักปราชญ์ก็ถูก "ว่าโง่บาสาระยา" ความเสื่อมทราม
 นี้ขยายไปถึงหมู่กษัตริย์ ทำให้พอกทั้งหลักธรรมไม่ประพฤติตามกฎเกณฑ์ของศีลธรรม เมื่อผู้
 ปกครองซึ่งเป็นหลักของบ้านเมือง เสื่อมทรามลง ราษฎรก็มีจิตใจตกต่ำ "ไม่จำคำผู้ใหญ่"
 เปี่ยมด้วยโมหะจิต และ "ใครไม่มี ปราณีใคร กูคิดแต่ใจ ที่ใครได้ใส่เอากล" จากการที่
 ขุนนางข้าราชการมีใจตั้งอยู่ในการปกครองที่เป็นธรรมตามน้ำคำ ในการถือเอาพิพัตตยา
 ต่อกษัตริย์ ยังผลให้ชาวเมืองได้รับความเดือดร้อนไปทั่ว ทำให้ระเบียบของรัฐสับสน
 เกิดความวุ่นวาย ไม่อาจปกครองคนในรัฐได้ ดังนั้นจึงเกิด "ผีป่า มากกระทำ พระนกำมี
 เซาบุรี" บันดาลภัยธรรมชาติให้ทั่วหม ทำลายเมืองเสียสิ้น จนพระโศยสุริยาต้องพา
 พระมเหสีเข้าป่า แต่เนื่องจากยังมีพระบารมีเหลืออยู่ และเทวดาเห็นว่าพระราชจริยวัตร
 ที่เสื่อมไปจนรักษาบ้านเมืองไม่ได้

เพราะทรง "ชี้ตรง หลงเล่ห์เส้น" เทวคาจึงมาเทศนาโปรด ชี้ให้เห็นผลแห่งการทำ
ดี คือการขึ้นสวรรค์ ใช้ชีวิตที่มีความสุขในโลกมนุษย์ เพราะความสุขในภพเป็นภคัตริย์เมือง
มนุษย์นั้น เป็นสิ่งสมมุติ ไม่จริงเที่ยงแท้ และถึงผลที่ตรงข้ามกับกรรมดี คือการทำชั่ว
คือการตกนรก ซึ่งทนทุกข์ทรมานเป็นที่ยิ่ง ดังนั้นจึงขอให้ยึดมั่นในการทำดี และการใช้
ชีวิตเพื่อสร้างความคิด ก็ได้ การออกบวชเรียนวัชรธรรมในหลักพุทธศาสนา สองภคัตริย์
จึงยึดมั่นในคำแนะนำ ออกบวชบำเพ็ญเพียร จนเมื่อสิ้นกาลอายุขัย จึงได้ไปเสวยสุข
บนสวรรค์

แนวเรื่องนี้เป็นการสอนใจ เตือนให้นักเรียน ซึ่งต้องเป็นข้าราชการต่อไป
ได้ตระหนักความจริงในหลักความสัมพันธ์ ระหว่างหน้าที่ของบุปการองที่มีต่อรัฐ บุป
การองทั้งภคัตริย์และขุนนางจักรักษาระเบียบและความคงอยู่ของรัฐไว้ได้ หากรักษาไว้
ซึ่งธรรม และยึดมั่นในหลักจริยธรรมตามคำสอนในพุทธศาสนา รัฐ มีอยู่เพียงเพื่อ
ใหม่มนุษย์ได้ใช้ชีวิตวัชรธรรม เพื่อมุ่งหวังในชีวิตที่ดียิ่งขึ้น คือการใช้ชีวิตในสวรรค์
หรือเป้าหมายสูงสุด คือนิพพาน นั่นคือ การสอนแนวทางการใช้ชีวิตในฐานะ -
ข้าราชการของนักเรียนเหล่านั้นให้ยึดมั่นในหลักจริยธรรมของบุปการอง เพื่อรักษา
สภาพของรัฐ และขณะเดียวกันก็เพื่อมิให้คิดยึดอยู่กับความมั่งคั่งของรัฐในโลกมนุษย์
ซึ่งไม่จริงตายตัว ควรถือพรธรรมเพื่อการ ใช้ชีวิตที่ดีและ เที่ยงแท้มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การอธิบายถึงหลักจริยธรรมขั้นพื้นฐานของบุปการองใน
แนวนั้น เป็นลักษณะความเชื่อแบบเก่า อย่างไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงเสด็จ
อนัน คำอธิบายโลกภูมิวิทยาดังกล่าวไม่มีน้ำหนักเพียงพอ และอาจเป็นเหตุหนึ่งที่ทำ
ให้แบบเรียนเล่มนั้นถูกยกเลิกไปในที่สุด

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), แบบเรียนหลวง -
ภาษาไทย เล่ม 1; หน้า 22 - 26.

ความรู้เกี่ยวกับรัฐ สำหรับนักเรียนในชั้นสูงขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงต้องการให้ประชาชน - ข้าราชการของพระองค์มีความรู้ที่ถูกต้องในเรื่อง จารีตขนบประเพณี พระราชพิธีสำหรับรัฐ จากหนังสือประเภทพงศาวดาร จดหมายเหตุและตำรับตำรา¹ ทรงชี้ให้เห็นถึงภาระหน้าที่ของข้าราชการคนควาและเรียบเรียงอย่างถูกต้องในเรื่องเกี่ยวกับพระราชพิธี พระราชประวัติ รัฐพิธีการแห่แห่นขบวนต่างๆ² ซึ่งเป็นตำราวิชาประวัติศาสตร์ของชนชั้นสูง และเป็นเรื่องของประวัติศาสตร์เชิงปฏิบัติ ซึ่งจำเป็นสำหรับข้าราชการ เพราะเป็นแบบแผนการปฏิบัติราชการอย่างหนึ่ง ทรงเตือนให้นักเรียนตระหนักถึงความรอบรู้ และรู้อจริงในเรื่องเหล่านี้ เพราะถ้าหากมีความเข้าใจผิดลลาคทอระเบียบการเหล่านี้ อาจทำให้เกิดความสับสนและเสื่อมเสียของชนบระเพณีอันค้ำองของรัฐ ที่พระองค์ทรงคัดเลือกไว้ปฏิบัติในเฉพาะส่วนที่สอดคล้องกับความเชื่อทางพุทธศาสนา การให้ความสำคัญแกความรู้ในเรื่องพระราชพงศาวดาร และรัฐพิธีเหล่านี้เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาประวัติศาสตร์ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของกษัตริย์มหัตตอร์รัฐ³

¹ ใ้เอกสารจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "เรื่องพระราชดำรัสพระราชทานแก่นักเรียน จ.ศ. 1249," หน้า 58.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย : อดีตและอนาคต," ปาฐกถานำการสัมมนาของส. รมประวัติศาสตร์ "เรื่องความก้าวหน้าของการศึกษาและวิจัยประวัติศาสตร์ไทยปัจจุบัน", ระหว่างวันที่ 11 - 12 พฤษภาคม 2522 ห้องประชุมแผนกสถิติ คณะพาณิชย์ศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 6 - 7, และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ถาม - ตอบ พระราชพงศาวดารย่อ," อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รศท. พุท เชยปทุม, 15 ธันวาคม 2520, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2520), หน้า 1.

ความรู้ในช่วงแรกมีเนื้อหาและวิธีการศึกษาแบบจารีต เน้นทักษะการใช้ภาษาด้วยการท่องจำ และมีเนื้อหาการอธิบายโลกทัศน์แบบเก่า ในขณะที่ยังมีการอธิบายความรู้ในเชิงภูมิปัญญาทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาตินั้น ความรู้แบบจารีตเน้นการปฏิบัติในหลักธรรมวินัยเป็นมาตรฐานสำหรับข้าราชการ

สมเด็จพระยาค้ำวกราชานุภาพกบการ เปลี่ยนแปลง เนื้อหาการศึกษาขั้นพื้นฐาน

เนื่องจากการขยายตัวของโรงเรียนต่างๆตามพระอาราม ซึ่งจัดตั้งขึ้นภายใต้การชักชวนของขุนนางรัฐ ไทบรรดาชนชั้นสูงและคหบดี สร้างกุศลด้วยการให้ทานศึกษา บริจาคทุนการศึกษา อุดหนุนวัดให้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นเพื่อจะได้ผลิตบุคลากรป้อนระบบราชการ โรงเรียนวัดจึงได้ขยายจำนวนขึ้น จาก พ.ศ. 2428 ซึ่งมีเพียง 29 โรงเรียน และมีนักเรียน 2,014 คน เพิ่มขึ้น 37 โรงเรียน และมีนักเรียน 2,078 คน ใน พ.ศ. 2430¹ ทำให้รัฐบาลต้องจัดตั้งหน่วยงานของรัฐ คือ กรมศึกษาธิการ ขึ้นใหม่หน้าที่บังคับบัญชา ให้แบบแผนการเล่าเรียนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และออกตรวจตราดูแลสถานศึกษาที่สมควรจัดตั้งเป็นโรงเรียนขึ้น²

สมเด็จพระยาค้ำวกราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมนี้เป็นคนแรก ระหว่าง พ.ศ. 2430 - 2434 ซึ่งในช่วงนี้ รัชกาลที่ 5 ทรงเร่งรัดให้กรมศึกษาธิการ หาทางวางหลักการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อให้ทันกับความต้องการของบ้านเมือง กล่าวคือ นอกจากขยายการจัดตั้งโรงเรียนตามพระอาราม ซึ่งถือว่าเป็นองค์กรการศึกษาเก่า ที่ยังสามารถให้ความรู้ที่มีคุณค่าแก่ราษฎร และบ้านเมืองได้แล้ว ยังต้องผลิตนักเรียนขั้นพื้นฐาน ให้มีปริมาณพอแก่การป้อนให้โรงเรียนหลวง

ถึงตอนนั้นมัน ก็เตรียมไว้ for future

¹ เอกสารจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า -

เจ้าอยู่หัว, เรื่อง "รายงานข่าวหลวงไฉนหนังสือ จ.ศ. 1249," หน้า 33 - 54.

² เรื่องเดียวกัน, "ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ," หน้า 38 - 39.

ระดับสูงซึ่งสอนถึงขั้นประโยคสอง อย่างโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และ
โรงเรียนสังกัดกระทรวงต่างๆ ซึ่งจัดตั้งขึ้นเพื่อฝึกสอนวิทยากรเทคนิคเฉพาะด้าน
ภายในกระทรวงนั้นๆ เช่น โรงเรียนไปรษณีย์โทรเลข สังกัดกระทรวงคมนาคม
โรงเรียนกรมแผนที่ สังกัดกระทรวงมหาดไทย โรงเรียนกรมคลองและกรมเพาะ
ปลูก สังกัดกระทรวงเกษตร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาควารังราชานุภาพ ยังทรงปรับปรุงหลักสูตร คำรา
เรียนขึ้นใหม่ ควบทรงเห็นว่า วิธีการเรียนตามแบบเรียนหลวง 6 เล่มนั้น มีปัญหา
สำหรับนักเรียนซึ่งมีสติปัญญาการเรียนรู้อ่อน และการจดจำซ้ำ หรือนักเรียนในหัวเมือง
ซึ่งต้องใช้เวลาดูเรียนมากในการเก็บเกี่ยวในภาคเกษตรกรรม ไร่นาของตน โดยที่เมื่อ
ถึงฤดูเก็บเกี่ยว จำเป็นต้องหยุดเรียนในระหว่างนั้น ทำให้ล้มเลิกเรียนที่ใช้หลักการ
ประสมตัวอย่างเก่า ที่ต้องใช้การท่องจำเป็นหลัก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาควารังฯ จึง
ทรงนิพนธ์คำราเรียนเล่มใหม่ คือ แบบเรียนเร็ว โดยโปรดให้คณะที่ปรึกษา ให้คำ
ปรึกษาคำนวณวิธีการแต่งแบบการสอนใหม่ มี หม่อมเจ้าประภากร และ มร.โรเบิร์ต
มอริส (Robert Morant) ชาวอังกฤษ อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาการภาษาอังกฤษ
โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ทั้งสองมีประสบการณ์จากการศึกษาแบบตะวันตก
ร่วมกับ ขุนวรพิตยพิจารณ (เพิ่ม) แต่งแบบฝึกหัดประกอบ อาจารย์ถึก และ ม.ร.ว.
ประยูร แต่งนิทานคำเทียบ เป็นแบบสอนอ่านเพิ่มเติมในหนังสือแบบเรียนเร็ว ซึ่งมีอยู่
ทั้งหมด 3 เล่ม¹ เพื่อแก้ปัญหาให้เด็กไทยเรียนหนังสือได้เร็วขึ้น โดยไม่ต้องท่องบน
จนเกิดความเบื่อหน่ายในวิชาที่เรียนและเหลือเวลาสำหรับเรียนวิชาการอย่างอื่นเพิ่ม
ขึ้น นอกจากนี้ท่านยังทรงวางความมุ่งหมายให้แบบเรียนชุดนี้ เป็นคำราเรียนที่ได้

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาควารังราชานุภาพ และคนอื่นๆ,
แบบเรียนเร็วสำหรับเรียนหนังสือไทย เล่ม 1, (กรุงเทพมหานคร : ศึกษาพิมพ์การ,
ร.ศ. 108 (พ.ศ. 2432), หน้า 1.

มาตรฐานสำหรับการศึกษาระดับพื้นฐานทั่วพระราชอาณาเขต วิธีการซึ่งทรงใช้ในการ
 นิพนธ์แบบเรียนชุดนี้ เป็นการดัดแปลงวิธีการสอนแบบตะวันตก ที่ยึดถือประสพการณ์
 ของเด็กเป็นหลักเกณฑ์ในการสอนภาษาไทยโดย "ได้ตรวจตราวิธีสอนหนังสือไทยตาม
 ที่เล่าเรียนต่างๆ" และได้ "สอบสวนแบบที่เขาฝึกสอนภาษาต่างประเทศมาหลายปี"¹
 และยังทรงทดลองใช้สอนในโรงเรียนวังส่วนพระองค์เองก่อน สำหรับบรรดาเจ้านาย
 พระบรมวงศานุวงศ์ขุนเขาวัว แบบเรียนชุดนี้จึงมีเนื้อหาและวิธีการเรียนสอนที่ต่างไป
 จากแบบเรียนหลวงโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ

1. เป็นการใช่วิธีการสอนแบบใหม่ ผู้แต่งแบบเรียนเร็วย่ำวิธีการสอน
 แบบเรียนชุดนี้ สำหรับครูที่จะสอน มีให้สอนเด็กอย่างท่องจำ แต่ใช้วิธีการ "ให้เด็ก
 อ่านทีละคำขึ้นไป อาศัยให้เด็กรู้ความเข้าใจ และคุ้นเคยเข้าไปทุกที จนอ่านหนังสือ
 ออกได้ เพราะเหตุนี้ การสอนด้วยกระบวนการแนะนำให้อ่านไปจำไป อย่าให้
 เด็กปิดสมุดท่องบ่นดีกว่า"² และในเวลาที่ต้องท่องจำ ก็ให้ฝึกหัดใช้ความเข้าใจจาก
 ประสพการณ์เข้าช่วย เช่น การจำตัวพยัญชนะที่ออกเสียงซ้ำกัน อาทิก ก ข ฃ ค ฅ
 ฉ ฐ ฎ "ใช้วิธีการหาคำมาอธิบายสั้นๆให้จำได้ เช่น ก ไก่ ข ไข่ ค ควาย
 ฅ หนึ่ ฆ ระฆัง"³ ซึ่งเป็นการแนะนำให้ใช้วิธีการฝึกหัดให้เด็กสังเกตประสพการณ์สิ่ง
 รอบตัว ซึ่งมีความสัมพันธ์กับตัวอักษร และรู้จักนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของการออกเสียง
 และตัวเขียนในบทเรียน นับว่าเป็นเทคนิคการสอนที่ให้ความสำคัญกับความรู้อย่างเกิด
 จากประสพการณ์

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และคนอื่นๆ,
 แบบเรียนเร็วสำหรับเรียนหนังสือไทย เล่ม 1, หน้า 1 - 5.

³ เรื่องเดียวกัน.

2. คำนวณเนื้อหาความรู้ ปรากฏว่าแบบเรียนเร็วเล่ม 1 ได้แทรกบทสอนอ่านซึ่งสะท้อนถึงเนื้อหาที่เป็นการอบรมสั่งสอน และอธิบายความเข้าใจ เกี่ยวกับความรู้และวิถีชีวิตในสังคมยุคใหม่อย่างงายๆ โดยใช้วิธีการเขียนแบบสมัยใหม่ ผูกเป็นเรื่องราวประกอบคำสอนของตัวละคร ซึ่งสมมุติขึ้นจากชีวิตคนสามัญที่มีอยู่จริง ซึ่งเด็กสามารถพบเห็นและประสบได้ในชีวิตของตน มีใช้ เป็นบทละคร สมมุติที่เหนือจริงอย่างนิทานจักรวาล ซึ่งรัชกาลที่ 5 มองว่าไร้สาระ วิธีการยกเรื่องมักทำเป็นบทสนทนาโต้ตอบเชิงสั่งสอน ระหว่างตัวละครผู้อาวุโสกว่า ทั้มีต่อเด็ก ซึ่งมีความหมายถึงตัวนักเรียน และในแบบเรียนเร็วเล่ม 3 ซึ่งฝึกหัดสอนการแต่งเรียงความนั้นปรากฏว่าตัวอย่างอุทาหรณ์ทุกไว้ เป็นแบบอย่างการแต่งเรื่องสอนใจนั้น ใ้ใช้ นิทานจากออสป ซึ่ง เป็นนิทานเชิงสอนจรรยาอันเป็นจริยธรรม จากวิถีชีวิตของคนในโลกตะวันตก เนื้อหาความรู้ สามารถวิเคราะห์ให้เห็นชัดได้ เป็นประเภท วิชา

ก. ความหมายและคุณค่าของการหาความรู้ การ เรียนรู้ เรื่องนี้เพื่อปลุกฝังให้เด็กใฝ่ใจในการ เรีนอักษรวิธี โดยชี้ให้เห็นประโยชน์ของตัวอักษรว่า "เป็นสะพานข้ามไปสู่วิชาทั้งปวง ทำให้เกิดความรู้ในเรื่องต่างๆ ความรู้จากหนังสือเก่า ซึ่งมีผู้เขียนไว้แต่ไม่มีผู้อ่านแล้ว" โดยยกตัวอย่างความรู้เหล่านั้นในบทต่างๆ เป็น ต้นว่า เรื่องของกรรทักไมปลาช่องแพซุง ความรู้ เหล่านี้มีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้ และความรู้ ซึ่งเป็น "เรื่องของความดีและชั่ว" ทำให้บุคคลนั้นมีจรรยาความประพฤติเป็นที่ชื่นชมของคนทั้งปวงได้ คุณค่าที่สูงสุดอันเป็นเป้าหมายของการเรียนรู้ คือ จะใ้มีอาชีพที่ดี คือ การ เป็นขุนนาง ซึ่งถือว่ามีสถานภาพทางสังคมที่มั่นคงและสะดวกสบาย อุดมด้วยเกียรติยศ ชื่อเสียงและเงินทอง บทสอนอ่านโดยยกตัวอย่างเปรียบเทียบเรื่องของผู้ที่ไม่ได้เรียนหนังสือ ย่อมต้องทำงานหนัก มีอาชีพเป็นผู้ใช้แรงงานเป็นบ่าวทาส¹

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, แบบเรียนเร็วสำหรับหนังสือไทย เล่ม 1, หน้า 88 - 103 และ 170 - 175.

แบบเรียนเร็วทั้งสามเล่มนี้เป็นหนังสือหลักในการสอนอ่าน
เขียนภาษาไทยแทนแบบเรียนหลวง เพื่อให้เด็กคำมโงเรียนพระอารามในหัวเมืองเขียนหนังสือ
ได้เร็ว และสามารถมีเวลาเหลือในการเรียนวิชาอื่น เช่น เลข วิทยาการอื่น ๆ ปรากฏว่าการ
เรียนเลขในชวงนั้น ยังเป็นการใช้วิธีการแบบเก่าอยู่ ส่วนวิทยาการอื่นนั้น ปรากฏว่า สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพโปรดให้แต่งหนังสือสอนอ่าน เล่ม 1 เป็นหนังสือซึ่งเล่าถึงลักษณะ
ธรรมชาติของสัตว์ เช่น นกกระจอก นกเค้าแมว หนู ช้าง พืชต่าง ๆ ตามธรรมชาติ นำ
อาภรณ์ รวมทั้งวัตถุต่าง ๆ เช่น วิธีการทำหม้อขาว แต่ปรากฏว่าวิธีการบางอย่างในการหา
เหตุผลมาอธิบายโครงสร้าง วิธีการทำงานของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ซึ่งซับซ้อน ยังใช้เหตุผลแบบเก่า
นอกจากนี้ในคำมการเรียน หลักเกณฑ์การใช้ภาษาก็ยังมุ่งรักษาแบบแผนการศึกษาภาษาชั้นสูง
แบบจารีต นั่นคือ การศึกษาดังรูปศัพท์จากภาษาบาลี มคธ สันสกฤต เขมร เป็นต้น ภาษา
เหล่านี้เป็นภาษาระดับสูงที่ใช้ในงานประพันธ์ร้อยกรอง กาพย์ โคลง ฉันท์ และใช้ในงาน
ร้อยแก้ว ความเรียงที่เนื่องด้วยพระราชพิธี ประเพณี โบราณอันเนื่องด้วยราชสำนัก ราชวงศ์
และพงศาวดาร แบบเรียนเร็วเป็นการวางพื้นฐานการศึกษาภาษาเหล่านี้อย่างง่ายก่อนที่จะศึกษา
ในขั้นสูง

ข. ความรู้ในเรื่องโลกทัศน์ทางสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการยอมรับฐานะและความ
สัมพันธ์ทางสังคมของเก่า โดยชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ของการศึกษา ในฐานะที่เป็นเครื่องมือช่วย
สร้างบุญของผู้ได้รับการศึกษาใหม่อาชีพที่ดี อุดมด้วยทรัพย์สินเงินทอง

1. เรื่องเดียวกัน, หน้า 180 - 188.

2. คุราชละเอียดยใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ,
แบบเรียนเร็วสำหรับเรียนภาษาไทย เล่ม 2 และ เล่ม 3. (กรุงเทพมหานคร . อักษรพิมพ์การ,
พ.ศ. 2432)

ตัวอย่างหลายกรณีในเรื่องสอนอ่าน¹ ซึ่งให้เห็นถึงความแตกต่างในฐานะทางสังคม เช่น ระหว่างขุนนางซึ่งมีบริวารแวดล้อมไม่ต่องทำงานใช้แรงงาน กับผู้ที่ต้องทำงานหนัก "ปั้นไม้ทอมเสา หรือพวกแบกแคร่คานหามให้ขุนนาง" ว่าเกิดจากสาเหตุคือ การขาดการศึกษา นอกจากนั้นการศึกษายังทำให้สถานภาพของคนชั้นกลาง สามารถเลื่อนฐานะให้มีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น เช่น ตัวอย่างเรื่องของสองพี่น้อง ซึ่งมีพ่อแม่เป็นทาส เมื่อแก่ตัวลงจึงนำบุตรทั้งสองมาเป็นทาสใช้แทนพ่อแม่ บุตรคนหนึ่งเคยถูกนำไปฝากพระสงฆ์เรียนหนังสือ จึงไต่รับงานส่วยจากนาย เช่น คูแลกิจการเกี่ยวกับหนังสือทำบัญชีสิ่งของทรัพย์สิน ส่วนบุตรอีกคนหนึ่ง ไม่รู้หนังสือจึงต้องเป็นทาสใช้แรงงานหนัก นอกจากนี้ยังสอนความรู้ประพจน์หลักการวางตัวในสังคมเช่น ฝึกให้รู้จักกริยามารยาท เคน นิ่ง พุค และสอนให้รู้จักเคารพผู้อาวุโส² นอกจากนี้ท่านยังใหม่การปรับปรุงมาตรฐานความรู้ ควบคู่การขยายชั้นความรู้ในการสอบไล่หนังสือด้วยการออกพระราชบัญญัติการสอบวิชา ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2434)³ กำหนดความรู้ในการไล่หนังสือทั้งฝ่ายภาษาไทย และภาษาอังกฤษ กล่าวคือ

ฝ่ายภาษาไทยนั้นขยายออกเป็น 3 ชั้น คือ

ประโยค 1 สอบวิชาหนังสือทั้งอ่าน เขียน กฎเกณฑ์การใช้ภาษา คัดลายมือ
หัด - บรรจง เลข รู้หลักการบวก-ลบ คูณ หาร และทำโจทย์สามัญ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, แบบเรียนเร็วสำหรับเรียนภาษาไทย เล่ม 1, หน้า 106 - 126.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 128 - 134.

³ เอกสารจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่อง "พระราชบัญญัติการสอบ ร.ศ. 109," หน้า 134 - 139.

ประโยค 2 รู้อย่างกรณตลอด อ่านหนังสือใบบอก และทำรายงาน จับใจความได้ อธิบายและแต่งภาพ โคลง ฉันท์ ถูกต้องตามหลักการประพันธ์ แต่งจดหมาย คัดลายมือห้วน - บรรจบบนกระดาษไม่มีบรรทัด เลข ให้อ่านถึงมาตราวิธี

ประโยค 3 รู้อย่างกรณ ตลอดจนวจีวิภาค วากยสัมพันธ์ ฉันทลักษณ์ ย่อความ เรียงความ แต่งภาพ กลอน โคลง ฉันท์ อธิบายบรรยายโวหาร สันทนาโต้ตอบ และเทศนาโวหาร คัดลายมือสวยและเร็ว เลข รู้ออกเทศวิธี สามารถคิดลู่คิด และทำบัญชีได้

เห็นได้ว่าการกำหนดชั้นความรู้ในการไลหนังสือในครั้งนี้ สามารถกำหนดมาตรฐานความรู้ให้สูงขึ้นได้ ส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะมีโรงเรียนตั้งขึ้นถึงไม่มากแห่ง แต่ก็เริ่มมีความมั่นคง อย่างไรก็ตามหากวิเคราะห์ถึงลักษณะความรู้ในส่วนที่กำหนดในการสอบนี้ ก็แสดงให้เห็นเนื้อหาความรู้มุ่งเน้นทักษะการใช้ภาษา เพื่อให้ชำนาญจนสามารถปฏิบัติงานในราชการ ไม่ว่าจะเป็นฝึกหัดคานคักเขียน แต่งลายมือ หรืออ่านจากภาษาง่ายขึ้นมาจนถึงการอ่านใบบอก ซึ่งเป็นหนังสือราชการ ความรู้ด้านวิทยากรนั้น นอกจากเลขซึ่งเป็นวิธีคิดเลขแบบเก่า แต่ใช้อธิบายกับวิธีคำนวณแบบตะวันตกแล้ว ความรู้ด้านอื่นนั้นไม่ได้รับการบรรจุไว้เลย ทั้งนี้อาจเป็นได้ที่ผู้นำรัฐถือว่า ความรู้วิทยากรในขณะนั้นสามารถนำไปฝึกฝนได้ในกำรศึกษาระดับสูงตามกระทรวงต่าง ๆ โดยครูผู้สอนเป็นชาวต่างประเทศชาติตะวันตกโดยตรง

ส่วนภาษาอังกฤษนั้น แบ่งออกเป็น 6 ชั้น (1)

ในชั้น 1 - 3 นั้นแบ่งออกเป็น 7 วิชา อ่านเขียนและแต่งภาษาอังกฤษ แปลภาษาอังกฤษ - ไทย - อังกฤษ วยากรณ์ และ เลข สำหรับชั้นที่ 2 และ 3 มีความยาก

(1) เรื่องเดียวกัน, หน้า 139 - 140.

เพิ่มขึ้น และเพิ่มวิชาเรียงความ และพรรณนาสิ่งของ ชั้นที่ 4 - 5 วิชาพื้นฐาน
 อาน เขียน แปล และไวยากรณ์ แต่ยากขึ้น เพิ่มวิชาซึ่งมี เนื้อหาความรู้วิชาการ
 เช่น วิชาภูมิศาสตร์ ซึ่งเรียนรู้ เกี่ยวกับอาณาเขต สภากาพย์เมืองของประเทศต่าง ๆ
 ซึ่งสอดคล้องกับสภาพการณ์ของ รัฐชาติขณะนั้น ที่เริ่มสำนึกถึงการแบ่งเขตแดน ใน
 ชั้นที่ 6 ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดนั้น เพิ่มความรู้ด้านวิชาการ โดยศึกษาวิชาพงศาวดารทาง
 ประเทศ ต้นเหตุและเรื่องราวการ คายาย ซึ่งเรื่องเหล่านี้เป็นการให้ความสำคัญต่อ
 เรื่องราวของชนชาติอื่น ซึ่งเราจำเป็นต้องเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาติซึ่งมี
 ความเจริญและ เข้มแข็งแห่งอำนาจทางการ เมือง และแสนยานุภาพ และปัจจัยสำคัญ
 ที่ทำให้ชาติเหล่านี้เจริญเข้มแข็งได้ ในทัศนะของผู้นำรัฐในขณะนั้น คือความสามารถ
 ทางการค้าขายของชาติเหล่านั้น นอกจาก 2 วิชาดังกล่าวแล้ว ยังให้ศึกษาวิชาการ
 ที่เป็นศาสตร์แห่งธรรมชาติของจักรวาลตามความรู้แบบตะวันตก คือ คณิตศาสตร์
 ซึ่งเป็นเรื่องราวของดวงดาวต่าง ๆ ระบบจักรวาลและสุริยจักรวาล และวิชาซึ่งเป็น
 ความรู้ เกี่ยวกับความลับของตัวมนุษย์ นั่นคือ สรีร ศาสตร์ ซึ่งเป็นความรู้ เกี่ยวกับ
 ระบบกลไกการทำงานของร่างกายมนุษย์

อย่างไรก็ตามความรู้ของนักเรียนในฝ่ายภาษาอังกฤษนั้น ขณะนั้นมีอยู่จำกัด
 ในเฉพาะกลุ่ม โรงเรียนซึ่งเปิดสอนภาษาอังกฤษขึ้นเพียงไม่กี่โรงเรียน ได้แก่
 โรงเรียนสวนนันทอุทยาน โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โรงเรียนอัสสัมชัญ
 โรงเรียนใหม่ โรงเรียนบ้านพระยานานา เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากความเคลื่อนไหวและบทบาทของ สมเด็จพระยา
 ครัตู ราชานุภาพ ที่มีต่อการ ศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการ สร้างแบบเรียนชั้นพื้น
 ฐานภาษาไทยใหม่ ตลอดจนการปรับปรุงความรู้ในการ ใลวิชาใหม่นี้ นับเป็นการ เปลี่ยน
 แปลง เนื้อหาความรู้ใหม่ จากวิธีการ ศึกษาแบบเก่า เขาแสวงหาความรู้แบบใหม่ ซึ่งมีวิธีการ
 หาเหตุผลจากตัวมนุษย์ หรือผู้เรียนรู้เอง นั่นคือ เน้นการหาความรู้ด้วยตัวเอง

ของผู้ศึกษา ซึ่งเป็นวิธีการหาความรู้ด้วยประสบการณ์ตามแบบตะวันตก ^๑ อย่างไม่รู้
ตามความรู้ ซึ่งมีเนื้อหาที่กำหนดขึ้นเพื่อใหม่ความสามารถบริหารราชการนั้น ยังเน้นทักษะการใช้
ไวยากรณ์ ส่วนความรู้วิทยากรยังอยู่ในขั้นเริ่มต้น ยังไม่มีการเขียนตำรามากนัก -
โรงเรียนระดับสูงจึงยังไม่อาจตั้งขึ้นได้แพร่หลาย

* สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาจักรพรรดิราชานุภาพ ทรงพยายามผลักดันขยายการศึกษา
ให้แพร่หลายออกไป เพื่อสร้างกำลังคนขึ้นตามความต้องการ ^๒ ราชการ ส่วนท้องถิ่น
หรือภูมิภาคต่อไป ด้วยการทรงเตรียมโครงการประกาศพระบรมราชโองการ ตั้ง -
โรงเรียนในกรุงและหัวเมืองขึ้น ใน พ.ศ. 2433¹ เพื่อจัดตั้งโรงเรียนหลวงอย่าง
คำเมืองละโรง ให้เป็นตัวอย่างการสอนอักษรวิธ สำหรับการสอนหนังสือตามวัด หรือ
บ้าน ซึ่งมีกันอยู่เป็นพันบ้าน ทั้งนี้เพื่อสร้างแบบแผนการศึกษาทั่วพระราชอาณาจักรให้
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพียงแต่ในด้านการจัดการนั้น ให้เจ้าพนักงานกรมธรรมการ
(ฝ่ายสงฆ์) และกรมศึกษาฯ ดำเนินการภายใต้การบริหารและความคุมของผู้ว่าราชการ
เมือง โดยใช้งบประมาณใช้จ่ายของโรงเรียนจากรายได้ของรัฐบาลกลาง ที่เป็นภาษี
อากรในเมืองนั้น

แต่พระบรมราชโองการฉบับนี้มีใ้โดยประกาศใช้ เพราะสมเด็จพระเจ้า กรม -
พระยาจักรพรรดิราชานุภาพ ทรงพ้นจากตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ ไปปฏิบัติพระราช
ภารกิจด้านกิจการต่างประเทศและการปกครอง ซึ่งมีผลต่อความมั่นคงของประเทศ
การเคลื่อนไหวของการศึกษาอักษรวิธ จึงหยุดชะงักลง จนกระทั่ง พ.ศ. 2435
รัฐบาลได้ปรับปรุงระบบบริหารราชการส่วนกลาง จัดตั้งกระทรวงต่างขึ้น งานด้าน

¹ หจข. ร. 5. ศ. 1/1, ราชพระบรมราชโองการ เรื่องตั้งโรงเรียนใน
กรุงและหัวเมือง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจักรพรรดิราชานุภาพ ทรงร่าง
และกราบบังคมทูล วันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2433 (ร.ศ. 109).

การศึกษาของรัฐ ในส่วนความรับผิดชอบของกรมศึกษาธิการ จึงได้รวมอยู่กับ
กระทรวงธรรมการ เสนาบดีกระทรวงนี้ คือ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ จึงได้เริ่ม
ดำเนินงานจัดการขึ้นใหม่อีกวาระหนึ่ง

การวางระเบียบชั้นการศึกษาและหลักสูตร ชั้นมูลฐานของกระทรวงธรรมการ
ก่อน พ.ศ. 2442

ความเคลื่อนไหวที่จะจัดระเบียบการศึกษาระบบโรงเรียนของเสนาบดี
กระทรวงธรรมการ ก่อน พ.ศ. 2442 เป็นความพยายามแรกเริ่ม ในการกำหนด
หลักเกณฑ์ และรูปแบบการศึกษาอย่างตะวันตก ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากแบบการศึกษา
อย่างเก่า ได้ประกาศ "พระบรมราชโองการตั้งโรงเรียนชั้นมูลฐานสามัญ และพิค
ทางการศึกษาในโรงเรียนมูลฐานขึ้นตัวอย่างง่าย สำหรับโรงเรียนบ้านนอก"¹
ใน พ.ศ. 2435 ประกาศฉบับนี้ได้กำหนดหลักเกณฑ์ รูปแบบของการศึกษาระดับ
มูลสามัญ ซึ่งเป็นการศึกษาชั้นพื้นฐานไว้ คือ

1. ประเภทและหลักสูตรของโรงเรียนระดับมูลสามัญ แบ่งเป็น

ก. โรงเรียนมูลสามัญชั้นต้น เป็นการศึกษาระดับ ก ข นิโม
อ่านเขียนขั้นต้น กำหนดให้เด็กเข้าเรียนชั้นนี้ ตั้งแต่อายุ 7 - 15 ปี โดยไม่บังคับ
ผู้ทำการสอนโรงเรียนระดับนี้ เรียกว่าอาจารย์ ไขเวลาเรียน 3 ปี เป็นโรงเรียน
ที่ทั้งรัฐหรือเอกชน ได้แก่ ราษฎรทั่วไปจัดขึ้นตามพระอาราม ถ้าหากเป็นการจัดการ
ของรัฐ ถือว่าเป็นโรงเรียนหลวง ส่วนโรงเรียนซึ่งราษฎรจัด เรียกโรงเรียน -

¹ หจข., ร.5 ศ.3/3, ร่างกฎที่ 1 เรื่องพิคสำหรับการศึกษาเป็น
หลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ และ ร่างกฎที่ 2 ว่าด้วยพิคการศึกษาในโรงเรียน
มูลสามัญขึ้นตัวอย่างง่าย สำหรับโรงเรียนในตำบลบ้านนอก.

เฉลี่ยศักดิ์-การจัดตั้งโรงเรียนใดต่อเมื่อมีจำนวนนักเรียน 10 - 30 คนขึ้นไป ถ้าว
ต่ำกว่านั้น ก็ให้ตั้ง เป็นเพียงสถานที่อาจารย์บิณฑกษิณยตามวัด สำหรับโรงเรียนหลวง
รัฐของจ่ายตำราแบบเรียนเร็วให้แก่ครู 1. สำหรับในการสอน และอาจารย์ก็ได้รับ

พระราชทานนิตยภัทรวเดือนละ 2 สลึง โดยแบ่งอัตรานักเรียน 30 คนต่อครู 1 คน
ส่วนหลักสูตร วิชาที่กำหนดให้เรียนในชั้นนี้ คือ ขรรคมจารี อาน เขียน แต่งข้อความ
ไวยากรณ์ เลขวิธ และชับริอง ซึ่งสำหรับโรงเรียนมูลสามัญชั้นต้นในตำบลบ้านนอก
โคกค้ววิชาชับริองออกไป เพราะส่วนมากเป็นโรงเรียนวัด มีพระ เป็นผู้สอน จึงไม่สู้
เหมาะสมในกถการสอนวิชา

ข. โรงเรียนสามัญชั้นสูง สอนความรู้ชั้นประโยค 1 แบ่งเป็น 4 ชั้น
ใช้เวลาเรียน 4 ปี โรงเรียนระดับนี้จะได้จัดตั้งขึ้นตามหัวเมืองอย่างน้อยเมืองละ
โรง เพราะขณะนั้นมีอยู่เฉพาะในกรุงเทพ 4 แห่ง เป็นโรงเรียนสาขาของ -
มหามกุฏราชวิทยาลัย¹ โรงเรียนตามหัวเมืองในชั้นนี้ จะเป็นที่สอบเทียบความรู้ของ
ผู้ต้องการสอบไล่ความรู้ด้วย

วิชาที่กำหนดให้เรียนระดับประโยค 1 คือ ขรรคมจารี อาน เขียน แต่ง
ข้อความ ไวยากรณ์ เลขวิธ ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร เขียนรูปภาพ ชับริอง และ
สำหรับในเขตที่สามารถจัดหาครูมาได้ก็ให้สอน ไต่แก วิชาภาษาอังกฤษ การช่าง
ฝีมือ เพาะปลูก หรือการค้าขาย

ตามประกาศฉบับนี้ที่กำหนดพิคเวลาเรียนของวิชา ต่อสัปดาห์เอาไว้

¹ พ.ร.บ. เอกสาร ร.5.ศ.1/3 ราชการในกรมศึกษา หนังสือกราบ
บังคมทูลเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ลงวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2435 (ร.ศ. 111)

ทั้งสองระดับ รวมทั้งกำหนดขอบเขตของความรู้ในการเรียน - สอนไว้ด้วย¹
 พอดีวิเคราะห์แยกประเภทให้เห็น ดังนี้

1. ความรู้ด้านทักษะการใช้ภาษา ในระดับมูลสามัญ กำหนดให้เรียน
 แบบเรียนเร็วจบทั้ง 3 เล่ม ทั้งไกล่กลามาแล้วถึง เนื้อหาของหนังสือชุดนี้ ที่ชี้ให้เห็น
 ว่าเป็นการสร้างพื้นฐานการอ่าน เขียน เพื่อจะได้มีทักษะในการแต่งคำประพันธ์ร้อย
 แกวและร้อยกรอง ปรากฏว่าในช่วงนี้ความชำนาญและความสามารถในการใช้ภาษา
 เน้นเนื้อหาขยายกว้างขึ้นกว่าเดิม มุ่งสอบความรู้ในการแต่งภาษาเพื่อใช้ในราชการ
 โดยตรง กล่าวคือ มีการฝึกหัดแต่งเรียงความ และร้อยกรอง ควบคู่กับการกำหนดหัวข้อ
 ซึ่งเป็นอิสระและปัจเจกนิยมมากขึ้น เช่น เรื่องศกคินา ความรักชาติ เป็นต้น

2. ความรู้ด้านวิทยาการ เป็นส่วนที่สอนให้ฝึกหัดคิด และสร้างระบบ
 เหตุผลจากความเป็นจริงตามธรรมชาติขั้นพื้นฐาน ตามที่ปรากฏแก่อายตนะสัมผัสและ
 การนำเอาความรู้จากความจริงธรรมชาตินี้ เขามาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ตลอดจน
 จนการทำความเข้าใจสังคมและโลกในระดับกว้าง

ความรู้ที่เป็นจริงตามธรรมชาติ หลักสูตรมูลสามัญกำหนดให้เรียนเลขวิธี
 ซึ่งเป็นความจริงเกี่ยวกับจำนวน อันเป็นความรู้ที่ใกล้ตัวและคุ้นเคยกับมนุษย์มากที่สุด
 สำหรับประโยค 1 ค่าย วิธีการศึกษาแบบใหม่ใช้ตำราเรียนเลขตะวันตก แต่งโดย
 คับลีย์ ยี ยอนสัน (W.G. Johnson) สารวัตรใหญ่การศึกษา² เป็นหนังสือสำหรับครู
 ใช้ในการเรียน - สอน แนะนำวิธีสอนเลขอย่างตะวันตก เน้นให้ฝึกหัดเลขในใจ
 อธิบายหลักเกณฑ์การคำนวณและศัลยกรรม ย้ำถึงการสอนโดยการใช้ปฏิบัติ ครูท่องทำ -

¹ หจข., เอกสาร ร.5 ศ.3/3 ร่างกฎที่ 1 เรื่องฝึกหัดสำหรับการศึกษา
 เป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ.

² หจข., ร.5 ศ.1/47, โจทย์เลขประโยค 1. กรมศึกษาธิการแต่ง
 ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441).

ตัวอย่างเลขบนกระดาน และทดสอบความสามารถ และความเข้าใจของนักเรียนใน
 ข้อที่อธิบายแล้ว และในการทำแบบฝึกหัด ต้องหัดเขียนคำอธิบายในการทำเลขควย
 เสมอ ส่วนการท่องจำนั้นต้องหมั่นให้นักเรียนจดจำสูตร เลข รวมถึงสูตรคูณแม่ต่างๆ
 ควบ ทั้งนี้การเขียนเลขวิธีแบบใหม่ นอกจากเรียนหลักการจบลงแล้ว ยังเรียนการ
 คูณหาร ซึ่งเป็นกฎการทบทวีคูณของบวกและลบนั่นเอง กฎธรรมชาติเกี่ยวกับจำนวนนี้
 ใคนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน (เช่น เกี่ยวกับเลขแบบเก่า) ควบคู่กันตั้งใจหัด
 เลขซึ่งสัมพันธ์เรื่องจากชีวิตประจำวันของนักเรียน ในเรื่องการใช้จ่ายซื้อขายผลิตผล
 สิ่งของ นอกจากนี้ยังเรียนกฎเกณฑ์การคำนวณในชั้นสูงควย เช่น มาตราซึ่งวางวัด
 อัตราเงินทั้งของไทยและอังกฤษ และเรียนวิธีคำนวณควยลูกคิด ส่วนการเขียนเลข
 ในชั้นสูงขึ้นไปอีก คือการเขียนเลขฝรั่ง เลขธรรมชาติ เลขในใจ โจทย์ตลาด
 ทาเกรด ทาค่าช ทาไมควาง และวิธีทำบัญชี ทั้งหมดเป็นวิชาระดับที่ใช้ในการประ
 กอบอาชีพค้าขาย และการเข้ารับราชการมากกว่าในชีวิตประจำวันสามัญ¹ นอกจาก
 นี้ยังเรียนความรู้ เกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่างๆ อันเป็นธรรมชาติและสรรพสิ่งที่แวดล้อม
 ตัวของมนุษย์ ทั้งที่เป็นสภาพทางธรรมชาติและวัตถุที่ถูกคิดแปลงจากการเรียนรู้ กฎ
 ธรรมชาติของมนุษย์ เพื่อนำมาใช้ชีวิตการกินอยู่ของมนุษย์ ชาว ธัญญาหาร ผัก
 ผลไม้ ต้นไม้ สัตว์นานาประเภท ร่างกายมนุษย์ แร่ธาตุ ดวงดาว อากาศ ใจ เมฆ
 สภาพดินฟ้าอากาศ ลักษณะและสาเหตุปรากฏการณ์ธรรมชาติ ฝนตกฟ้าร้อง และ
 ธรรมชาติที่ได้รับการคิดแปลงแล้ว ไคแก การทำงานของน้ำพุ เครื่องสูบน้ำ นาฬิกา
 แวนตา แม่เหล็ก เครื่องวัดความยาว นาฬิกา เครื่องจักรกลผ่อนแรง รอกโทร เลข
 ฯลฯ² เป็นการอธิบายถึงคุณลักษณะและการทำงานอย่างงายๆ ควบแนวความคิดและ

¹ หจข., ร.5 ศ.3/3, ร่างกฎที่ 1 เรื่องพิทักษ์การศึกษา
 เป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ

² หจข., ร.5 ศ.3/3, เรื่องเดียวกัน.

ความเข้าใจตามแบบความรู้ตะวันตก ทั้งในช่วงเวลาดังกล่าว เทคโนโลยีตะวันตก
ซึ่งเข้ามาภายใต้การยอมรับอย่างมีขอบเขตของผู้นำรัฐ มีอิทธิพลเปลี่ยนแปลงสภาพ
บ้านเมือง ความเป็นอยู่ระดับหนึ่ง โดยเฉพาะในสังคมเมืองหลวงให้ราษฎรเห็นชัด
เจนขึ้น การสอนความรู้ เหล่านี้จำเป็นยิ่งในการสร้างพื้นฐานความคุ้นเคยให้แก่เด็ก
นักเรียนที่จำเป็นต้องใช้สำหรับการเรียนในระดับสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงเรียน
ในกระทรวงต่างๆ ซึ่งสอนเทคนิคเฉพาะด้าน ต้องเรียนวิทยาการ เหล่านี้อย่างลึกซึ้ง

ความรู้ทางวิทยาการ อีกประการหนึ่ง เป็นความรู้เกี่ยวกับจักรวาล
ธรรมชาติของโลก มนุษย์และสังคม ตั้งแต่ระดับครอบครัว จนถึงระดับประเทศ
ความรู้ที่กำหนดให้เรียนในวิชาภูมิศาสตร์ และพงศาวดาร กล่าวคือ

วิชาภูมิศาสตร์ เป็นวิชาเกี่ยวกับโลกทัศน์ตะวันตกในการอธิบาย
จักรวาลและโลก ด้วยการศึกษาปรากฏการณ์ธรรมชาติของดวงดาวต่างๆ ระบบ
สุริยจักรวาลและความเป็นจริงเกี่ยวกับโลก ในอันที่จริงความรู้ของชนชั้นนำในเรื่อง
จักรวาลและโลกของคนไทยได้เปลี่ยนแปลง เพราะการพิสูจน์และทดลองให้เห็นจริง
ด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ แต่การยอมรับและศึกษาวิชาแบบตะวันตกอย่างเต็ม
ที่และสมบูรณ์เริ่มเกิดขึ้นในระยะนี้ โดยกำหนดให้ฝึกหัดการสังเกตในเรื่องเขตที่ตั้ง
แผนผังบริเวณต่างๆ ตั้งแต่เขตที่ใกล้เคียง คือในหมู่บ้าน ออกไปจนถึงตัวเมืองและ
ประเทศโลกจักรวาล เขตโรงเรียน เขตสยามประเทศ ใหญ่จกที่ตั้งหัวเมืองใหญ่
น้อย ทิศต่างๆ โลก ระบบโคจรของโลก การเกิดกลางวันกลางคืน ฤดูกาลต่างๆ
มหาสมุทร ทะเล ทวีปต่างๆ วิธีการสอนให้ใช้แผนที่ และแบบเรียนหลวง²

ส่วนวิชาพงศาวดารนั้น เป็นส่วนที่กำหนดให้เรียนเพื่อสร้างความเข้าใจ

¹ หจข., ร. 5 ศ. 3/3, เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

ซึ่งเป็นวิชาที่กำหนดให้ครูผู้สอนมีหน้าที่ และฝึกอบรมนักเรียนให้มีพฤติกรรมเป็นคนดี ควบคู่การอธิบายให้รู้จักพุทธคุณ ฤทธกถาบทธรรมวาทะ ยกตัวอย่างเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เพื่อสร้างประสบการณ์ เป็นการชี้ให้เห็นชัด หรือโน้มน้าวให้เห็นจริงในหลักธรรมทางพุทธศาสนา ทั้งนี้ครูจะต้องปฏิบัติหน้าที่เป็นตัวอย่างของคนดีด้วย

ความพยายามสร้างสรรค์จิตสำนึกทางสังคมแก่นักเรียนให้ตระหนักในสิทธิธรรมแห่งการ เป็นผู้นำรัฐสูงสุดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และให้ยึดมั่นในหลักธรรม พุทธศาสนาในการเป็นแนวทางประพฤติตนในสังคมนี้ ยังสะท้อนให้เห็นในวิชาขับร้อง โดยฝึกหัดนักเรียนมูลสามัญชั้นคำให้ร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี ทำนองเทศน์มหาชาติ และสวดสรภัญญะ ซึ่งเป็นบทสวดมนต์ ส่วนมูลสามัญชั้นสูงให้ฝึกหัดสวด กะ โอ เอ วิหารราย ซึ่งเป็นบทสวดมนต์ในพุทธศาสนา และรำต่างๆ¹ ตามแบบศิลปบันเทิงในราชสำนักในอดีต

สำหรับโรงเรียนระดับสูง ซึ่งเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนและสอบใน - ประโยค 2 และประโยค 3 และโรงเรียนสังกัดกระทรวงต่างๆ ซึ่งเทียบความรู้ในระดับเดียวกันนี้ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ได้พยายามจัดรูปแบบชั้นการศึกษาอย่าง ตะวันตก แบ่งประเภทเป็นโรงเรียนระดับกลาง หรือ มัธยม ซึ่งบังคับให้เรียนภาษาอังกฤษด้วย นอกจากนี้ยังวางเป้าหมายโครงการขยายการศึกษาในระดับสูงให้มีการตั้งมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นความรู้ระดับอุดมศึกษา ตลอดจนการเสนอรัฐบาลให้ตั้ง - โรงเรียนสุศิลป์การช่าง ซึ่งเป็นโรงเรียนช่างฝีมือ เพื่อบำรุงการช่างและการ - คำชายในเมืองทวาย การเร่งพัฒนาช่างฝีมือที่มีอยู่ในราชสำนักจากกรมช่างสิบหมู่ และมหาดเล็กหลวงที่สนใจ โดยเสนอให้นำเอาเทคนิคการช่างจากชาวญี่ปุ่น และ

¹ เรื่องเดียวกัน.

ชาวตะวันตกในค่านิยมใหม่ ช่างแกะ และช่างเขียน¹ เข้ามาสอน ทั้งนี้ความรู้ด้าน
 เทคนิคของประเทศเหล่านี้ได้ก้าวหน้าขึ้นสู่เทคนิคการผลิตในระบบอุตสาหกรรม แต่
 ปรากฏว่าโครงการการศึกษาทั้งด้านพัฒนา เทคนิคการช่าง และการตั้งอุดมศึกษาไม่
 ได้รับความสนพระทัยจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว² ด้วยเหตุนี้การ
 ศึกษาภายใต้ความรับผิดชอบ และการจัดการของกรมศึกษา กระทรวงธรรมการใน
 ช่วงแรกนี้ จึงหยุดอยู่เพียงการตั้งโรงเรียนให้พอแก่การผลิตนักเรียนป้อนระบบ
 ราชการในชั้นเสมียน หรือนายช่างสามัญ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หจข., เอกสาร ร.5 ศ.1/5, จกหมายกราบบังคมทูลของ
 พระยาภาสกรวงษ์ ลงวันที่ 12 มิถุนายน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) เสนอการ
 ตั้งโรงเรียน (โรงเรียนสุศลปการ)

² เรื่องเดียวกัน.